

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

Bakalářská práce

Kateřina Morávková

Hodnotové orientace u adolescentů a v rané dospělosti

Value orientations in adolescence and early adulthood

Na tomto místě bych chtěla poděkovat vedoucímu této bakalářské práce, PhDr. Pavlu Uhláři. Děkuji mu za hodnotné vedení, bezmeznou trpělivost a laskavou podporu. Dále děkuji všem, kteří mi pomohli s formální úpravou práce.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 9.5.2013

.....
Morávková Kateřina

Abstrakt:

Tato bakalářská práce se zabývá tématem hodnot a hodnotových orientací. Hodnoty jsou zde zpracovány jako jedno z dílčích témat širšího obsahového celku motivace. V této souvislosti jsou hodnoty zařazeny do struktury spolu s dalšími motivačními systémy. V podobě účelné pro pochopení problematiky hodnot se práce zabývá obecnějšími charakteristikami motivace.

Hodnoty a hodnotové orientace jsou rozpracovány pomocí nástinu některých vybraných teorií. Pozornost je věnována také vývojové komponentě hodnot, a to se zvláštním zřetelem na vývojová období adolescence a mladé dospělosti

Z tohoto teoretického základu přímo vychází empirická část, která obsahuje návrh kombinovaného výzkumného projektu. Tento projekt se zaměřuje na získání základního vhledu do problematiky hodnotových orientací adolescentů a mladých dospělých a v tomto kontextu nastiňuje téma morální motivace.

Klíčová slova:

hodnoty, hodnotové orientace, adolescence, raná dospělost

Abstract:

This work handles a topic of values and value orientations. We treat values as one of the issues on a broader field of motivation. From this point of view we placed values in a motivation system pattern. We deal with a more general characteristics of motivation just in order to understand a topic of values.

The values and value orientations are elaborated with the help of a number of psychological theories. We are concerned with a developmental traits of values especially in adolescence and early adulthood.

The theoretical part is followed on by a concept of psychological research – qualitative and quantitative. The purpose of this project is to get a basic understanding of value orientations among teenagers and young adults and to estimate their moral values and motivation.

Keywords:

values, value orientations, adolescence, early adulthood

Obsah

Seznam figur:	8
1. Úvod	9
2. Motivace	11
2.1 Motivace v architektuře mysli	11
2.2 Vymezení pojmu	11
2.3 Dělení motivace	12
2.4 Formy motivů	13
2.4.1 Reflexy a instinkty	13
2.4.2 Pudy	14
2.4.3 Potřeby	14
2.4.4 Zájmy	16
2.4.5 Hodnoty	16
2.4.6 Ideály	17
3. Hodnoty	18
3.1 Funkce hodnot	19
3.2 Hodnotové orientace	19
3.2.1 Hodnoty a naplnění smyslu života	20
3.2.2 Hodnoty z hlediska cílů	21
3.2.3 Kruhové uspořádání hodnot	22
3.3 Konflikt hodnot	24
3.4 Změna preference hodnot	25
4. Vývojové hledisko hodnot	27
4.1 Hodnoty v kontextu socializace	27
4.2 Teorie morálního vývoje	29
4.3 Vývojová specifika adolescence a mladé dospělosti	30
4.3.1 Adolescence	30

4.3.2 Raná dospělost	31
4.4 Hodnotová specifika těchto období	32
5. Shrnutí teoretické části	35
6. Návrh výzkumného projektu.....	36
6.1 Úvod k výzkumnému projektu	36
6.2 Výzkumné cíle a otázky.....	38
6.3 Projekt	39
6.4 Výzkumný soubor.....	39
6.5 Metody	40
6.6 Procedura vlastního sběru dat a vyšetření.....	42
6.7 Popis, rozbor a interpretace dat	43
6.8 Diskuze a souhrn	43
7. Závěr	45
Seznam použité literatury	46
Přílohy:	51
A. Portrait Value Questionnaire (PVQ)	51
Verze pro ženy.....	51
Verze pro muže	53

Seznam figur:

Figura 1 – Rozdělení finálních a instrumentálních hodnot

Figura 2 – Kruhové uspořádání hodnot

Figura 3 – Cirkulární model hodnot

Figura 4 – Věkové složení výběrového vzorku

1. Úvod

Tato bakalářská práce se zabývá tématem hodnot a hodnotových orientací. Toto téma je v současné době aktuální a v souvislosti s tím také často diskutované. Debata o problematice hodnot často probíhá nepřímo, v rámci snahy o řešení či pochopení některé dílčí otázky.

Společnost v Evropě i v mimoevropských oblastech se velmi dynamicky mění. I na naši kulturu dopadají vlivy civilizací více či méně odlišných. Informace se šíří rychleji než kdykoli dříve, dokonce tak rychle, že problémem se stává více než jejich získávání, jejich vhodný a přiměřený výběr. Obecně se také předpokládá značná relativizace hodnot ve společnosti oproti nedávné minulosti. Můžeme říci, že v určitém kontextu se snížila závislost jedince na jeho bezprostředním okolí a klesl význam společně sdílených hodnot a morálních pravidel. I pokud odhlédneme od značné sekularizace, ke které došlo alespoň v našem civilizačním okruhu, poznáme tendenci nechat každého jedince svobodně zvolit hodnoty, které bude ve svém životě vyznávat.

Hodnoty jsou bezpochyby tématem prostupujícím mnoho oblastí lidského života. Individuální hodnoty, potažmo hodnotové orientace, člověka provázejí a umožňují mu volit jednání v souladu s jeho preferovaným směřováním. Pro svůj filozofický a subjektivní rozměr jsou velmi zajímavým tématem výzkumů i teoretických prací. Tyto práce vznikají např. v oblasti sociologie, filozofie, pedagogiky. Cílem naší práce je zpracovat toto téma z pohledu psychologie, se zvláštním zřetelem k významu vývojových období adolescence a mladé dospělosti.

Hodnoty tvoří dílčí téma motivační složky osobnosti a jako takové jsou v této práci pojímány. Jsou tedy zasazeny do struktury motivačních systémů a tyto motivační systémy jsou stručně charakterizovány. Dále přistupujeme k samotnému tématu hodnot. Za účelem hlubšího proniknutí do problematiky uvádíme nástin některých, z našeho pohledu nejnovějších, teorií relevantních pro tuto oblast. Jak bylo výše uvedeno, důraz je kladen také na vývojové hledisko. Z tohoto důvodu se stručně zabýváme socializací, zvláště konkrétními socializačními činiteli, stručně potom některými teoriemi morálního vývoje. Dále následují charakteristiky již uvedených období, která byla vybrána z důvodu předpokládané krystalizace a ustalování hodnot a hodnotových orientací právě v jejich průběhu.

Empirická část je vypracována ve shodě s částí teoretickou a jejími východisky. Je zacílena na skupinu adolescentů a mladých dospělých a částečně se dotýká také tématu morální motivace.

Pro zpracování celé práce byly používány zahraniční i české zdroje. Čerpali jsme také z odborných článků v recenzovaných časopisech. Všechny tyto zdroje jsou citovány podle pravidel citační normy APA (American Psychological Association). Dále všechny překlady, které se v práci objevují, jsou výsledkem naší úvahy a jedná se tedy o pouhé návrhy překladů.

2. Motivace

2.1 Motivace v architektuře mysli

Motivace patří mezi základní psychické složky spolu s kognicí, emocemi a konací. Pokud k motivaci přistoupíme procesuálně, v tom případě je možné zejména u homeostatických motivačních proměnných rozlišit fáze motivačního procesu. Z jiného úhlu pohledu lze říci, že motivace je hypotetický konstrukt (stejně jako např. inteligence) a její existenci vyvozujeme na základě pozorování chování a metodou introspekce (Myers, 1986). Pro postupné vyjasnění tohoto komplexního pojmu bude nejjistější vyjít z nástinu definic.

2.2 Vymezení pojmu

Přesný význam slova motivace lze, jako je tomu u většiny pojmů z oblasti psychologie, jen nesnadno vymezit. Úkol zde komplikuje značná nejednotnost psychologických teorií a jejich rozdílné chápání tohoto specifického psychického fenoménu. Jeho důležitost dokládá fakt, že některé z teorií osobnosti jsou ve své podstatě teoriemi motivace. Jedná se zejména o známou teorii Freudovu, ale také např. teorii Alfreda Adlera (Ferguson, 2001).

Definice v psychologickém slovníku říká, že motivace je *„vnitřní řídicí síla odpovědná za zahájení, usměrňování, udržování a energetizaci zacíleného chování; motivační síla vzniká působením vnější i vnitřní stimulace a její kognitivní interpretace; stimulace mohou být: a) fyziologické[...], nebo b) psychologické[...]"* (Hartl & Hartlová, 2010, s. 320). Toto vymezení jistě není vyčerpávající, hovoří se zde o zahájení a udržování činnosti, ale chybí zde zmínka o její změně nebo ukončení.

Podle Myerse motivace *„je potřeba nebo touha, která slouží k energetizaci chování a k jejímu směřování k cíli“* (Myers, 1986, s. 351). Ve srovnání s výše uvedenou definicí jde o značné zjednodušení. Potřeby jsou obvykle považovány za jednu z komponent motivace a dochází zde tedy k určité definici kruhem.

Mikšík naproti tomu motivaci charakterizuje jako *„specifickou kvalitu psychické regulace a determinace lidského snažení a činnosti. Jako specifickou psychickou aktivitu, při níž probíhá (v interakci s reálnými životními kontexty) výběrová, subjektivně příznačná aktualizace té či oné pohnutky jednání a zachování se z celé řady pohnutek možných“* (Mikšík, 2001, s. 68). Toto vymezení se nezabývá konkrétním zahájením, udržováním a energetizací lidského

chování, přes jeho případné změny až po ukončení. Věnuje se obecně determinaci tohoto chování a co je důležité, jeho regulaci.

Pro účely naší práce budeme motivací rozumět psychickou sílu, která energetizuje určitou činnost, spolupodílí se na jejím zahájení, zajišťuje její trvání, spolupodílí se na jejím směřování a následném zakončení.

Mikšík (2001) jmenuje čtyři oblasti, v rámci kterých se v kontextu psychologie uvažuje o motivaci. Je to oblast obecné psychologie a zde zejména zařazení motivace mezi psychologické procesy a stavy (a určení vzájemných vztahů těchto mohutností). Dále se jedná o disciplínu srovnávací psychologie, kde zkoumání motivace nalézá uplatnění především v oblasti etologie a určení zdrojů a determinant chování. Psychologie učení se snaží nacházet souvislosti motivace a osvojování nových dovedností. A konečně psychologie osobnosti, která se pokouší vymezit a řešit motivační strukturu jedince a dynamiku jeho motivace. V případě motivace jde dokonce o klíčovou oblast, kterou se psychologie osobnosti zabývá.

2.3 Dělení motivace

Jak bylo uvedeno výše, existence motivace se předpokládá na základě určitých projevů. Popis, vysvětlení a zejména predikce určitého chování se neobejde bez přihlídnutí k motivaci (snad kromě prostého popisu, který může být i zcela povrchní). Existují formy motivace, které jsou společné velkému množství živočichů, včetně člověka. Naproti tomu existují druhy motivace specificky a výhradně lidské (Ferguson, 2001). Pokud se omezíme na příklad člověka, můžeme říci, že některé motivy chování se uplatňují již od narození, nebo dokonce od raných fází nitroděložního vývoje. Podle tohoto „původu“ můžeme tento druh motivace označit za vrozený.

Například reflexy představují výbavu jedince, kterou disponuje bezprostředně po narození a tyto reflexy zpravidla vyhasínají asi kolem třetího měsíce stáří dítěte. V té době jsou nahrazeny složitějšími a komplexnějšími způsoby chování (Šulová, 2010). Dále lze mezi vrozené druhy motivů zařadit instinkty, o kterých je více pojednáno níže. Další úroveň tvoří motivace naučená, neboli zvyková, volní motivace. Učení zde probíhá pomocí klasického i instrumentálního podmiňování, to znamená, že se naučené zpevňuje pomocí odměn a trestů. Uspokojení potřeby je tedy odměňováno redukcí tenze. Z tohoto hlediska lze hodnoty řadit k prvkům naučené motivace (Nakonečný, 1996).

Za důležitou dimenzi motivace lze považovat skutečnost, zda je uvědomovaná, nebo nikoli. Roli nevědomí v dynamice duševního života člověka, a tedy i v případě jeho motivace, zdůraznil S. Freud, který považoval dokonce většinu motivů lidského jednání za motivy nevědomé. Pokud vymezíme motiv jako psychologickou příčinu jednání, nevědomý motiv je takový, který není jedincem takto uvědomován. Pokud se člověk chová v souladu s nevědomým motivem, neumí své chování vysvětlit, nebo pro něj nachází nepravé příčiny (Nakonečný, 2009).

2.4 Formy motivů

Pro pochopení fungování motivace jako složky psychiky je účelné poznat některé motivační systémy. Tyto systémy se vyvíjejí během života jedince a to zejména vlivem zkušenosti (Nakonečný, 1996). Pro přehlednost a snazší orientaci jsme začali u jednodušších systémů, které se uplatňují ve vývoji nejdříve a postupovali ke složitějším a vyšším systémům motivace. Tento výčet si ovšem v žádném případě nečiní nárok na úplnost. Jeho účelem je především nastínit určité uspořádání motivačních systémů a do tohoto rámce zasadit hodnoty, které jsou pro tuto práci stěžejní.

2.4.1 Reflexy a instinkty

„Reflex je automatická a často vrozená reakce na podnět, kterým je nervový impulz přicházející z receptoru do nervového centra a odtud do výkonného orgánu... , aniž tento proces dosahuje vědomí.“ (Hartl □ Hartlová, 2000, s. 501).

Jednotlivé reflexy jsou složkami instinktů, jinými slovy řetězec reflexů lze označit jako instinkt. U novorozence se setkáváme s řadou vrozených reflexů, např. sací, polykací, vyměšovací atd. (Nakonečný, 1996).

Pokud bychom chtěli sledovat historii pojmu instinkt, bylo by třeba ponořit se do hluboké historie. Pomocí tohoto označení bylo často vysvětlováno chování živočichů. Panoval předpoklad, že právě instinkty umožňují živočichům chovat se adaptivně, zdánlivě rozumně, aniž by fakticky disponovala rozumem (ten byl považován za jedinečnou lidskou mohutnost). Zároveň se instinktům přiznávaly jisté vrozené hnací síly.

O výraznou změnu v tomto nazírání se postaral Charles Darwin, který v knize *„O původu druhů“* prosazuje myšlenku, že mezi člověkem a ostatními živočichy není žádný zásadní rozdíl, existují zde pouze rozdíly ve stupni vývoje. Tím se tedy otevřela možnost hledat příčinu také lidského chování kromě jiného v instinktech (Madsen, 1974).

Instinkty a jejich vztahem k motivaci člověka se zabýval také britský psycholog William McDougall. Instinkt je podle něj „*zdeděná, nebo vrozená psychofyzická dispozice, determinující svého nositele, aby vnímal a zaměřoval pozornost na podněty určité třídy a při vnímání těchto podnětů pociťoval emoční vzrušení určité kvality, které vede ke specifickému jednání nebo alespoň k puzení jednat daným způsobem*“ (McDougall, 2001, s. 33).

Tato definice ovšem vysvětluje instinkt nepřímo, za pomoci odkazu na jiné psychické funkce, kterými je vnímání, pozornost a cítění. Je zřejmé, že instinkt má vztah k dalším možnostem duševního života. Sám McDougall dospěl k osmnácti instinktům, někteří psychologové jich navrhovali ještě více (Madsen, 1974).

Je vhodné poznamenat, že pojem instinkt našel své uplatnění i v jiných oborech, zejména potom v oblasti etologie. Asi nejznámějším představitelem v této oblasti je Konrad Lorenz, který inspiroval ostatní zoology (etology), aby svá pozorování uskutečňovali spíše ve volné přírodě než v laboratoři. N. Tinbergen potom uspořádal výsledky těchto výzkumů a instinkt definuje jako „*hierarchicky organizovaný systém hypotetických vrozených spouštěcích mechanismů*“ (Tinbergen, 1951, podle Madsen, s. 81, 1974).

2.4.2 Pudy

Pojem pud je jedním ze stěžejních konstruktů pro Freudovu teorii osobnosti. Svůj výklad staví zejména na pudech sexuálních, jejichž energii označuje jako *libido*. Podle něj se pud liší od jakéhosi vnějšího podráždění, a to zejména svou stálou přítomností a původem z podnětových zdrojů organismu. Popisuje jej jako určité množství energie, které jedince pudí daným směrem (Freud, 1991). Vymezení pudu jako množství energie činí problematické jeho zařazení mezi formy motivů. „*Pud je označení pro energii nebo cílenou činnost až nutkání, vyvěrající ze základních životních potřeb*“ (Hartl & Hartlová, 2000, s. 491). Z tohoto vymezení by se mohlo zdát, že jde o jakousi dynamickou komponentu potřeb.

Naproti tomu někteří psychologové ztotožňují pudy v podstatě s fyziologickými potřebami. Jedná se o hlad, žízeň, dýchání, sexuální pud atp. Podle Allporta je teorie pudů adekvátní, alespoň částečně, v prvních letech vývoje dítěte. V dalších letech ovšem nacházíme množství různých forem chování, které nelze pomocí teorie pudu vysvětlit (Allport, 1961).

2.4.3 Potřeby

Murray pokládá potřebu za neviditelné spojení mezi pozorovaným stimulem a následným chováním, které lze také přímo sledovat. Potřeba je tedy pouhý hypotetický konstrukt (Mur-

ray, 2008). Tentýž autor přichází s upozorněním, že pokud jsou splněny určité zvláštní podmínky, potřeba se s velkou pravděpodobností projeví. Můžeme tedy s určitou opatrností termín potřeba vymezit jako obecnou připravenost nebo tendenci jednat určitým způsobem za určitých zvláštních okolností. Toto vymezení směřuje k poznání potřeby jako v podstatě skryté vlastnosti individua.

Murray potřeby rozděluje na visceriogenní a psychogenní. Viscerogenní potřeby jsou považovány za vrozené a tyto potřeby se projevují bez ohledu na stávající podmínky. Naproti tomu potřeby psychogenní jsou na rozdíl od výše jmenovaných ovlivněny kulturně. Mezi visceriogenní potřeby řadí např. potřebu sexu, vzduchu, defekace, kojení, potřebu vyhnout se bolesti atp. Mezi charakteristické psychogenní potřeby patří potřeba zisku, potřeba budování, dominance, autonomie atd. (Murray, 2008).

S konceptem potřeb pracuje ve své teorii také humanistický psycholog A.H. Maslow. Svou teorii nazývá humanisticko-holistickou. Vyčerpávající výčet fyziologických potřeb považuje za nemožný. Polemizuje také s jejich tělesnou lokací a nezávislostí na potřebách ostatních. V případě, že jsou fyziologické potřeby uspokojeny, objevují se potřeby jiné, vyšší. I ty podléhají stejnému mechanismu – jakmile dojde k jejich nasycení, objevují se ještě vyšší potřeby. Základní potřeby jsou tedy uspořádány v určitou hierarchii relativní nadvlády. Uspokojení potřeb je tím pádem stejně důležité téma pro psychologii motivace, jako je frustrace potřeb, protože uspokojení umožňuje přechod ke kvalitativně odlišnému typu potřeb. Tyto potřeby jsou charakterizovány více sociálním zaměřením. Bezprostředně na fyziologické potřeby navazují tedy potřeby bezpečí, které zahrnují potřebu ochrany, osvobození od strachu, ale také např. potřebu pravidel, určitých limitů a pořádku. Dále se objevují potřeby přimknutí, sounáležitosti a lásky, potřeby uznání a nejvyšším stupněm jsou potřeby sebeaktualizační.

Maslow zdůrazňuje, že potřeby nejsou a nesmí být považovány za *jedinou* příčinu určitého chování. Dále poznamenává, že ne každý projev chování je motivován potřebami. Existují příčiny chování, které jsou spíše vnější, ne každé chování je podle něj motivováno, ale každé je podmíněno. Určitý druh chování pouze odráží vnitřní vlastnosti daného člověka a dá se tedy těžko mluvit o *motivaci* daného chování. Všechny vyšší základní potřeby (a mezi základní patří všechny výše uvedené) mohou pracovat na principu funkční autonomie. Pokud byla určitá potřeba v minulosti dostatečně uspokojena, mohou být určité aspekty osobnosti funkční, aniž by docházelo k dalšímu bezprostřednímu uspokojení (Maslow & Frager, 1987).

2.4.4 Zájmy

Podle Nakonečného se zájem často vymezuje jako přetrvávající úsilí o poznání něčeho. Lze rozlišit přibližně 15 jednotlivých dimenzí zájmů: technika, přírodověda, hospodářství, politika, historie, hudba, umění atd. (Nakonečný, 2009).

Termín zájem se používá v několika různých významech, a ne vždy pouze v oblasti psychologie. V psychologickém smyslu můžeme říci, že jde o zvláštní zaměření osobnosti. Důležitá je jasná vazba zájmu na vnější objekt. Zatímco potřeba může být zcela vnitřní, zájem bez vnějšího objektu neexistuje. Potřeba je také uspokojována použitím předmětu, zatímco zájem vede k touze blíže daný předmět poznat. Lze pozorovat rozdíl mezi přáním (kde se primárně projevuje potřeba) a zájmem, což je tendence, zacílení osobních úmyslů (Rubinštejn, 1967).

Murphy (1947) píše, že je v obecném povědomí, že zájmy se mění rychleji než hodnoty. Zároveň ovšem dokládá spojení zájmů a hodnot. Sledování určitých zájmů dosahuje jedině žádoucích hodnot ve svém životě.

2.4.5 Hodnoty

Na tomto místě jde o pokus nastínit význam pojmu hodnota a zdůraznit případné shodné a rozdílné prvky v porovnání s ostatními formami motivů. Hodnotu lze v kontextu psychologie jednoduše charakterizovat jako preferované dobro (Cakirpaloglu, 2004).

Feather píše, že hodnoty lze považovat nejen za obecné přesvědčení o tom, co je, nebo není žádoucí, ale lze o nich uvažovat také jako o motivech (1995). Stejný autor vypočítává společné znaky hodnot a potřeb jako motivů. Vyvolávají určité chování, usměrňují toto chování a jejich síla v obou případech určuje, jaké úsilí bude k dosažení cíle vynaloženo. Hodnoty však na rozdíl od potřeb jsou vázány na určité normativní bázi, zahrnující dimenzi dobra a zla (špatnosti) (Feather, 1995).

Oproti postojům jsou hodnoty považovány za více dynamický koncept se silnou motivační komponentou. Jak hodnoty, tak postoje mohou ovlivňovat chování, ovšem hodnoty mají vliv nejen na chování, ale také na utváření postojů (Rokeach, 1968).

Jak je uvedeno níže, hodnoty jsou v porovnání s ideály něčím, co směřuje naše chování v běžném životě.

2.4.6 Ideály

Ideál ve smyslu motivu můžeme chápat jako zobecnění a zvnitřnění určitých hodnot a jedná se tak vlastně o abstraktní hodnoty. Ideál, ač může být velmi dobře uvědomovaný a formulovaný, není obvykle zdrojem motivace v každodenním životě (Nakonečný, 1996).

„Ideál může vystupovat jako souhrn norem chování“ (Rubinštejn, 1967, s.674). Ideál je určitým obrazem, který se stává vzorem. Představuje to nejhodnotnější, o co člověk usiluje. Může jít o kompenzaci, tedy zvláštní oceňování toho, čeho se danému jedinci nedostává. Není ovšem možné říci, že jde o naprostý opak daného člověka, že jde o prostou kompenzaci jeho nedostatků. Naopak, přání (ideály) jedince jsou do značné míry formovány tím, jaký jedinec skutečně je. Ideály jsou tedy tendence, které dále určují směr vývoje. Mimo to jsou ideály silně kulturně ovlivněny (Rubinštejn, 1967).

3. Hodnoty

Nejprve se zaměříme na vymezení pojmu hodnota. Je jasné, že tento pojem je široce užívaný v běžné řeči, a je takto dokonce zaměnitelný či nahraditelný jinými pojmy. Záleží také na oboru, v rámci kterého se pokoušíme význam tohoto pojmu vystihnout.

V Ottově naučném slovníku najdeme vysvětlení daného pojmu pouze v termínech ekonomických („*Hodnota jest výraz pro národohospodářský pojem úzce souvisící s cenou, ...*“ *Ottův slovník naučný, jedenáctý díl, 1998 s. 440*). Tato skutečnost se stane pochopitelnou ve světle toho, že politická ekonomie se na konci 18. století označovala morální filozofie. Velké množství původních ekonomických termínů mělo na počátku morální smysl (Prudký & kol., 2009b).

Pojem hodnota je tedy důležitý také pro filozofii (axiologii, jak se filozofická disciplína zabývající se hodnotami nazývá), potažmo etiku. Ve filozofickém slovníku najdeme: „*Hodnota je výsledek rozličných způsobů interpretace světa, je založena na vztahu mezi člověkem a jevy, věcmi, skutečnostmi. Není vlastností jevů nebo statků, nýbrž výsledkem vztahování se; je vyjádřením míry významu jakéhokoliv objektu pro člověka.*“ (Blecha et al., 1998, s. 170). Z výše napsaného je jasné, že se zabývá nejen významem pojmu hodnota jako takovým, ale naznačuje proces, kterým se k této entitě dochází – proces hodnocení.

Cakirpaloglu upozorňuje na terminologický nesoulad a nedostatečný obecný konsensus ohledně psychologických termínů. Pojem hodnota podle něj označuje preferované dobro. Kromě toho je však užíván různými autory k označení různých jevů a fenoménů, protože teoretikové nezdůrazňují pouze jednu z charakteristik, která vyhovuje jejich konceptu, na úkor ostatních (Cakirpaloglu, 2004). Nakonečný charakterizuje hodnotu jako „*emociogenní pojetí dobra*“ (Nakonečný, 1996, s. 83). Obě tato pojetí, pocházející z oblasti psychologie, nám mohou v protikladu k širšímu filozofickému pojetí připadat poněkud jednostranná. Na druhou stranu, jak bylo výše uvedeno, pojem hodnota dostává vždy poněkud jiný význam v kontextu různých psychologických teorií.

Schwartz a Bilsky (1990) stanovili konceptuální definici hodnot, která zahrnuje pět formálních vlastností, opakovaně se vyskytujících v relevantní literatuře. *Hodnoty jsou konstrukty přesvědčení, které se týkají žádoucích cílových stavů, přesahují konkrétní situace, řídí výběr chování či jeho hodnocení a jsou řazeny podle poměrné důležitosti* (Schwartz & Bilsky,

1990, s. 878). Hodnota je bezesporu koncept dynamický, který má nejen silnou motivační komponentu, ale také komponentu kognitivní, afektivní a behaviorální (Rokeach, 1968).

3.1 Funkce hodnot

Podle Nakonečného (1996) se hodnoty stávají komponentami sebepojetí, fungují tedy jako prostředek kontroly, zda jedinec jedná v souladu s vlastním vnímáním sebe samého. Jeho pojetí má vysvětlit, jak hodnoty fungují v širším rámci motivace. Konkrétnější je pojetí, podle kterého hodnoty slouží k dosahování osobních nebo společenských cílů, pomáhají jedincově touze po seberozvoji nebo naopak potřebě bezpečí a ochrany a vyjadřují otevřenost změnám či zájem o zachování stávajícího stavu. Preferované hodnoty mohou sloužit naplňování vlastních zájmů, ale také jejich překročení směrem k zájmům ostatních lidí (Schwartz et al., 2012). Za funkci hodnot může být také pokládáno zkvalitňování lidského života a mezilidských vztahů (Prudký & kol., 2009b).

Z hlediska funkce lze hodnoty dále rozdělit do dvou velkých celků. Jeden z nich slouží procesu adaptace a druhý individuálnímu růstu (McGuire, 1969). Tomu odpovídá pojetí Schwartzovo, který sice pracuje se systémem deseti nebo devatenácti hlavních hodnot, ale uznává možnost jejich redukce do dvou hlavních okruhů, kterými jsou hodnoty růstové a hodnoty zajišťující bezpečí (Schwartz et al., 2012). Je ovšem třeba říci, že vztah mezi hodnotami a chováním není zdaleka přímočarý. Chování samo je daleko spíše ovlivněno systémem, uspořádáním hodnot než jedinou osamocenou hodnotou (Sak & Saková, 2004), a ani tento vztah není vždy jednoznačný.

3.2 Hodnotové orientace

Jak bylo výše uvedeno, hodnoty patří mezi motivy, které nás určitým způsobem vedou v každodenním životě. Hodnoty jistě nelze považovat za jediné motivy, které každému lidskému chování předcházejí. Určitým způsobem ovšem ovlivňují mnoho aspektů našeho života, od povolání, které si daný jedinec volí, oblečení které nosí a témat, která bude nejspíše probírat při posezení s přáteli (nemluvě o tom, že nejspíš zásadně ovlivňují, jaké lidi si k přátelství vybere). Je příznačné, že v českém jazyce se používá pojem hodnotová *orientace*. Hodnoty, které daný člověk vyznává, mu zjednodušují orientaci v životě, zlepšují jeho schopnost vybrat si „správný směr“. Prudký a kol. (2009a) akcentují důraz na dynamickou složku konceptu hodnotových orientací a považují jej za blízký tzv. hodnotovým typům.

To, že individuální uspořádání hodnot ovlivňuje velkou část jedincova života, poměrně dobře ilustruje Sprangerova typologie. Tato typologie se snaží postihnout relativní nadvlá-

du některých z motivů, respektive hodnot, kterými se daný jedinec řídí. Typy, které Spranger uvádí, nemohou být považovány za v realitě běžně se vyskytující druhy lidí. Jde o šest ideálních typů, které nám mohou pomoci určit, jakým hodnotám se daný člověk přibližuje, respektive jak moc přibližuje. Rokeach a Ball-Rokeach (1989) píše, že ve skutečnosti, při velkém počtu hodnot, existuje v podstatě nekonečné množství možných kombinací a tedy různých hodnotových hierarchií.

Spranger ve své známé typologii rozlišuje typ ekonomický, teoretický, estetický, sociální, politický a religiózní. Každému z těchto typů lze přiřadit jednu hodnotu, která je v jeho životě klíčová. Pro typ teoretický je například touto hodnotou pravda a její objevování a hájení, život v pravdě. Zastává racionální stanovisko, opomíjí hledisko krásy a využitelnosti a zaměřuje se spíše na pozorování a porozumění. Naproti tomu pro typ ekonomický je nejdůležitějším hlediskem využitelnost, dokonce je možné říci až vytěžitelnost. Pro tento typ je poznání, které neslouží generování zisku, ať už v kterémkoli smyslu tohoto slova, plýtvání časem. Spranger identifikoval jako další typy estetický, kde stěžejní hodnotou je forma a harmonie, politický typ přikládající největší důležitost moci, náboženský typ považující za nejvyšší hodnotu jednotu. Z hlediska psychologie zaslouží bližší pozornost typ sociální, který je charakteristický kladením důrazu na vztahy. Pro člověka sociálně orientovaného jsou ostatní lidé cílem, a dokonce lásku vnímá jako jedinou opravdovou formu moci (Spranger, 1928 podle Allport, 1937). Allport, Vernon a Lindzey využili Sprangerovu typologii jako teoretickou základnu pro svou studii hodnot (Allport, Vernon & Lindzey, 1960).

3.2.1 Hodnoty a naplnění smyslu života

Své nezastupitelné místo mají hodnoty v teorii Franklově. Ve středu jeho učení nacházíme otázku smyslu života. Dle mínění tohoto autora nemá člověk tuto otázku pokládat, ale celým svým životem se na ni snažit odpovídat. A právě zde hrají svou roli hodnoty, respektive jejich realizace.

Frankl rozlišuje jednotlivé hodnoty a řadí je do tří skupin. První skupinu hodnot tvoří tzv. tvůrčí hodnoty. Tyto hodnoty člověk naplňuje pokaždé, když provádí nějakou činnost. Nezáleží přitom, jak Frankl poukazuje, zda člověk jedná v rámci společensky prestižní pozice, nebo jde o výkon nějakého obyčejnějšího povolání. Každý člověk naplňuje nebo by měl naplňovat tuto hodnotu, jak je to právě jemu vlastní. Neméně důležitými jsou v životě člověka hodnoty prožitkové. Lze je naplňovat prostřednictvím prožíváním umění a také zkušeností pravého citu, ponořením se do krásy přírody atp. Důležitá je jejich moc naplnit život člověka

pocitem smyslu. Jde o prožitky natolik silné, že mají moc změnit prožívání člověka. Třetí kategorii hodnot Frankl považuje za hodnoty nejvyšší. Jedná se o hodnoty, které lze realizovat i v okamžiku, kdy jsou mu výše jmenované upřeny. Jde o způsob, jak se člověk staví právě k omezením a utrpením svého života. Tuto skupinu můžeme tedy nazvat hodnotami postojo-
vými. Ke slovu přichází v případě, že se člověk nemůže vyjadřovat tvůrčím způsobem, a do-
konce ztratí možnost prožívat nové zážitky. I v tomto případě může naplnit svůj život smys-
lem, kterým je jeho odvaha nést svůj osud, zachovat si důstojnost i v nejtěžších chvílích.
Pokud přijmeme existenci těchto tří skupin hodnot, nemůže být nikdy život zcela zbaven
smyslu (Frankl, 2006).

3.2.2 Hodnoty z hlediska cílů

Hodnoty lze pojmout jako koncepty, které ovlivňují jedincovo směřování, jeho přesvědčení,
že některé cílové stavy a prostředky jejich dosažení jsou více žádoucí než jiné. Z tohoto po-
hledu je toto pojetí blízké pojetí E. Frankla – i zde mají hodnoty směřovat k určitému žádou-
címu žití nebo být samotným cílem snažení. Jakmile jsou tyto hodnoty zvnitřněny, stanou se
kritériem, podle kterého je posuzováno vlastní chování. Stávají se také (a to jak na vědomé,
tak na nevědomé úrovni) hlediskem, vzhledem ke kterému lze posuzovat z pohledu morálky
vlastní postoje, ale také postoje a chování ostatních lidí (Rokeach, 1968).

Podle Rokeache lze hodnoty rozdělit do dvou skupin podle toho, zda se jedná o určité
žádoucí cílové stavy, nebo o prostředky k jejich dosažení. První jmenované nazval hodnotami
finálními, druhé označil jako hodnoty instrumentální. Instrumentální hodnoty v podstatě od-
povídají na otázku, jaký má člověk být, aby dosáhl subjektivně žádoucího života. Úplný výčet
těchto hodnot viz níže uvedené schéma (fig.1).

Rokeachův přístup můžeme zařadit k těm, které na hodnoty nazírají hierarchickým
způsobem. Autor předpokládá, že oba dva systémy, to znamená systém hodnot instrumentál-
ních a také uspořádání hodnot finálních představuje dvě oddělené hierarchie. Tyto hierarchie
jsou podle něj propojeny jak kognitivně, tak funkčně. Hodnotový systém je podle jeho pojetí
jakousi naučenou strukturou, která pomáhá člověku postupovat v souladu s preferovanými
hodnotami. Zároveň se domnívá, že všichni lidé vyznávají v podstatě stejné hodnoty, pouze
jsou zastoupeny v rozdílné míře (Rokeach, 1968).

Instrumentální hodnoty	Finální hodnoty
Čestný	Světový mír
Ctižádostivý	Bezpečí rodiny
Odpovědný	Svoboda
Shovívavý	Štěstí
Velkorysý	Sebeúcta
Odvážný	Moudrost
Ochotný pomoci	Rovnost
Čistotný	Spása
Schopný	Pohodlný život
Sebekontrolující	Úspěch
Milující	Pravé přátelství
Veselý	Národní bezpečnost
Nezávislý	Vnitřní harmonie
Zdvořilý	Zralá láska
Poslušný	Svět krásy
Racionální	Proslulost
Kreativní	Potěšení
Intelektuální	Vzrušující život

Fig. 1 – Rozdělení finálních a instrumentálních hodnot podle Rokeache (1968)

Na základě této teorie Rokeach vyvinul diagnostickou metodu k určování hierarchie hodnot, *The value survey*. Tato metoda spočívá ve zvolení subjektivního pořadí všech uvedených hodnot zvlášť ve sloupci hodnot terminálních a sloupci hodnot instrumentálních. Pomocí této metody autor například určoval typické kombinace preferovaných hodnot u lidí různé profese nebo například různého politického zaměření (Rokeach & Regan, 1980).

3.2.3 Kruhové uspořádání hodnot

Jedním z pokusů, jak nastínit obecné uspořádání hodnot a jejich vzájemný vztah, je jejich cirkulární uspořádání. Zatímco výše popsany model Rokeachů lze považovat za příklad hierarchického uspořádání hodnot, kruhové uspořádání je typické například pro teorii Schwartzovu (Schwartz 1992; Schwartz et al., 2012).

U tohoto typu uspořádání lze jmenovat velmi podstatnou výhodu. Grafický model ukazuje velmi názorně, které hodnoty lze označit za „příbuzné“, neboli které jsou si svým

obsahem blízké. V případě, že je pro člověka důležitá jedna z hodnot, lze na základě tohoto uspořádání odhadnout, které další hodnoty by mohl daný člověk vyznávat. A naopak, hodnoty, které jsou v kruhu nejvzdálenější (na opačné straně), jsou pravděpodobně obsahově v rozporu. Jako u každého modelu, jedná se i v tomto případě o značné zjednodušení a toto uspořádání nelze brát absolutně.

Schwartz et al. (2012) navrhují rozlišit 19 základních typů hodnot. Původně Schwartz pracoval s deseti hodnotami, které umístil do kruhu, aby tak naznačil motivační kontinuum. K těmto hodnotám patřila laskavost, tradice, konformita, bezpečí, moc, výkon, hédonismus, stimulace, sebeurčení a univerzalismus (Schwartz, 1992). Na základě dalších výzkumů upravil tento počet na devatenáct, přičemž zachoval jejich kruhové uspořádání (viz fig. 2)¹.

Z původní hodnoty „sebeřízení“ (self-direction), vznikají hodnoty sebeřízení v myšlenkách (thought) a činech (action). Obsahem této hodnoty je tedy nezávislost, samostatnost, a to jak v myšlení a názorech, tak v konání. Dále zachovává hodnoty stimulace, hédonismu a výkonu. Hodnotu moci byla rozdělena na moc spojenou se zdroji (power – resources), tzn. materiální hodnoty a moc jakožto dominance. Hodnota, kterou označuje jako „face“ v podstatě vyjadřuje to, jak člověk působí na ostatní lidi, dojem, který dělá. Hodnota bezpečí se dělí na osobní (security – personal) a sociální bezpečnost (security – societal). Sociální bezpečnost přitom vyjadřuje širší bezpečnost celé komunity, zatímco v rámci osobního bezpečí bychom našli např. zdraví. Na hodnotu tradice navazuje konformita v pravidlech (conformity – rules) a interpersonální konformita (interpersonal). Druhým jmenovaným druhem konformity autor míní zdvořilost, respekt ke starším lidem, autoritám atp. Úplně nově byla identifikovaná jako samostatná hodnota a zařazena mezi ostatní pokora (humility). Laskavost se rozdělila na složku, která vyjadřuje péči o ostatní (benevolence – caring) a laskavost ve smyslu snahy být tím, na koho se ostatní v případě potřeby mohou spolehnout (benevolence – dependability). Konečně univerzalismus se dělí dokonce do tří dílčích hodnot. Zatímco *universalism – tolerance* vyjadřuje hodnotu spravedlnosti a rovnosti mezi všemi lidmi a porozumění lidem s odlišnými hodnotami, hodnota *universalism – nature* je spojena s ohledem na přírodu a *universalism – concern* vyjadřuje zájem o blaho ostatních lidí (Schwartz et al., 2012).

¹ Po úvaze jsme toto schéma ponechali v původním jazyce, aby nedocházelo k příliš velkému posunu ve významu uvedených pojmů. Navržené překlady jsou pro snazší orientaci uvedeny přímo v textu.

Fig. 2 – Kruhové uspořádání hodnot (převzato Schwartz et al., 2012)

3.3 Konflikt hodnot

Jak bylo výše naznačeno, hodnoty podléhají u většiny lidí určité hierarchii. Různí lidé přiřazují různým hodnotám rozdílnou míru důležitosti. Toto uspořádání umožňuje snazší volbu v situaci, kdy se naskýtají různá vyústění a daný člověk si může volit, jak se zachová. Předpokladem je, že si vybere v souladu s hodnotami, které považuje za důležitější. Z obecné zkušenosti ovšem vyplývá, že často není možné rozhodnout takto jednoduše. Jednotlivé hodnoty, které znamenají často protikladná řešení, se takto dostávají do konfliktu.

Podle Hnilicy (2000) v každém uspořádání existují hodnoty, které se vzájemně vylučují, a proto je konflikt hodnot jev, který je vždy potenciálně přítomný. Pro daného člověka tento rozpor nabývá na důležitosti v případě, že se tyto hodnoty dostávají na přední místa v hodnotové hierarchii. Konflikt hodnot může být způsoben situačně, nebo jde o trvalejší charakteristiku hodnotového systému, kde jsou na prvních místech vzájemně se vylučující hodnoty.

Výše uvedený cirkulární model hodnot poskytuje dobrý nástroj k více či méně přesnému odhadu, které z hodnot se mohou dostávat do vzájemného rozporu. Ve své původní teorii pracoval Schwartz (1992) s deseti hodnotami, jenž se navzájem lišily svým motivačním obsahem. Tyto hodnoty uspořádal do kruhu, který měl nějakým způsobem ilustrovat jejich vzájemný vztah. Toto jednodušší schéma (fig. 3) podle našeho názoru ilustruje názorněji

možný konflikt určitých orientací. Vždy ty hodnoty, které leží na opačné straně kruhu, se mohou dostat do vzájemného konfliktu. Typický je například konflikt hodnot stimulace (stimulation) a bezpečí (security) – například pokud se máme rozhodnout, zda odjet studovat na rok do zahraničí, nebo zůstat v klidu a bezpečí domova (Schwartz, 1992). Jakkoli je tento model názorný a do určité míry v souladu s obecnou zkušeností, lze poukázat i na jeho určité limity. Konflikty se zdaleka nevyskytují pouze mezi hodnotami kontrastními, ale lze je najít i mezi hodnotami vzájemně si blízkými (Sverdlik, 2012).

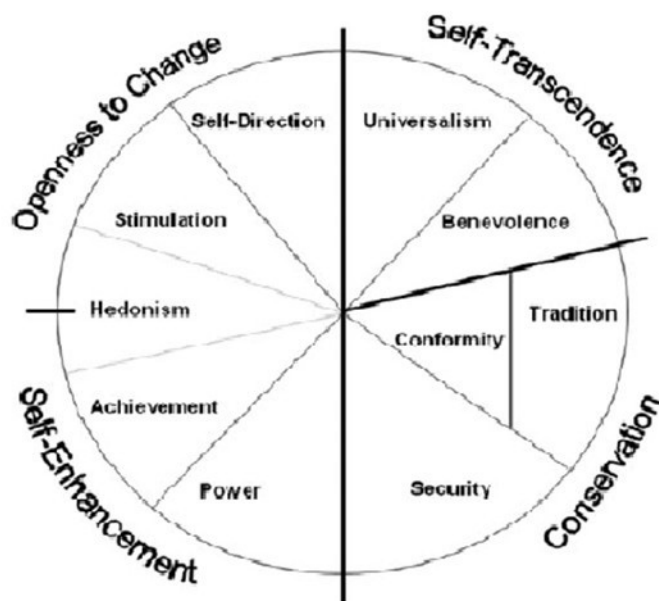

Fig. 3 – Církulární model hodnot (převzato Schwartz, 2006)

3.4 Změna preference hodnot

Hodnoty patří mezi stabilnější strukturální prvky osobnosti. To ovšem neznamená, že v oblasti hodnot nedochází k žádným změnám. Schwartz upozorňuje (1992), že struktura hodnot se může změnit poměrně rychle, a to například vlivem technických, ekonomických, politických a bezpečnostních změn poměrů. Kromě toho právě konflikt hodnot může předcházet změnám ve struktuře hodnot, ale také transformaci celkového hodnotového zaměření.

U hodnot dochází ke změnám rozdílným způsobem. Může se měnit jejich subjektivní důležitost, žádoucnost, pořadí v pomyslné hierarchii. V tom případě se jedná o změnu tzv. kongruentní. Naproti tomu k nonkongruentním změnám dochází, když se mění hodnotové zaměření a původní žádoucí hodnota se proměňuje až ve vlastní protiklad (Cakirpaloglu,

2004). Kromě výše uvedených důvodů mohou změny hodnot souviset také s ontogenetickým vývojem jedince. Touto možností se budeme více zabývat níže.

4. Vývojové hledisko hodnot

Hodnoty, jako jedna z forem motivů, mají své důležité vývojové charakteristiky. Zde můžeme brát zřetel na hledisko celospolečenské a rozdělit hodnoty podle stupně vývoje společnosti, například na materiální a postmateriální hodnoty (Prudký & kol., 2009a). Pokud rozšíříme náš pohled i na problematiku hodnocení, můžeme sledovat jeho vývoj na úrovni fylogenetické, kdy mravní usuzování souvisí nutně s rozvojem myšlení (Cakirpaloglu, 2004).

Pro naši práci je ovšem pochopitelně nejzajímavější a nejdůležitější sledovat vývoj ontogenetický. Pro uchopení hodnotového vývoje je přínosné zabývat se vývojem morálního usuzování, alespoň ve zkrácené a zjednodušené podobě. Výše byla naznačena jakási „hierarchie motivačních proměnných“, tzn. uspořádání těchto proměnných od těch nejjednodušších až k nejsložitějším. Toto uspořádání naznačuje, jak brzy se v individuálním vývoji jedince začínají uplatňovat jednotlivé druhy „motivů“. Hodnota se řadí k motivům spíše složitějším a počátky jejího uplatnění nemůžeme očekávat v průběhu nejranějšího vývoje.

4.1 Hodnoty v kontextu socializace

Socializaci lze vidět jako proces, prostřednictvím kterého člověk vrůstá do společnosti. Kromě toho ovšem můžeme říci, že společnost (a zejména společenské hodnoty a normy) se stávají součástí daného člověka. Jde o jakousi regulaci jedince v konfrontaci s požadavky dané kultury (Helus, 1973). Pokud přijmeme, že u hodnot se jedná o subjektivní přesvědčení, co je a není žádoucí (Feather, 1995), totéž platí o socializačních hodnotách. Prostřednictvím prosazování těchto hodnot, které přesahují význam jediné situace, předávají rodiče dětem pro ně subjektivně žádoucí hodnoty (Fjellvang, 2010).

Helus identifikuje čtyři složky tzv. systému socializace. Ty zahrnují složky „*hodnotově normativní, mezilidsky vztahové, rezultativní (materiální, duchovní a organizační produkty) a osobnostní*“ (Helus, 1973, s. 11). Všechny tyto složky, ve společné interakci, působí nějakým způsobem na socializaci člověka. Proces socializace zcela jistě závisí na prostředí, ve kterém dítě vyrůstá, a to jak na prostředí sociálním (hodnotově normativní a vztahová složka), tak materiálním a v neposlední řadě je dán jeho vlastními osobními dispozicemi.

Helus (1973) zdůrazňuje, že prostřednictvím socializace se jedinec stává součástí společenství a právě díky tomu může úplně a opravdově uskutečňovat sám sebe. Je přitom lhostejné, zda toto uskutečnění znamená příkré vymezení se společností, nebo plný souhlas s ní. Tyto dvě polarities nám mohou připomenout jakýsi konflikt, odehrávající se právě v období

dospívání. V této době se typicky objevují dvě ve své podstatě ambivalentní tendence být jedinečným, originálním, a zároveň zapadnout do davu, nevybočovat z něj (Dalajka & Macek, 2010).

V souvislosti s hodnotami a jejich předáváním můžeme identifikovat některé konkrétní zdroje socializace. Již výše bylo naznačeno, že poměrně velkou roli hraje kultura, do které se člověk rodí. Z hlediska vyznávaných hodnot se podařilo identifikovat sedm hlavních mezinárodních kulturních skupin. Jedná se o *západní Evropu, anglicky mluvící země, Latinskou Ameriku, východní Evropu, jižní Asii, konfucianismem ovlivněné země* a skupinu *Afriky a Středního východu*. Mezi těmito oblastmi byly nalezeny na poli hodnot určité rozdíly, které mohou být zpětně zasazeny do širších souvislostí a vysvětleny různými způsoby (Schwartz, 2006).

Styk s danou kulturou a jejími případnými normami a žádoucími hodnotami je ovšem dítěti poměrně dlouhou dobu zprostředkováván prostřednictvím rodiny. Jaký je vztah hodnot, které považují děti za důležité a jejich rodinné situace (ekonomické situace, vzdělání rodičů), můžeme sledovat přímo v našich podmínkách ve studii Bocana a Machalíka (2012). Ukazuje se například, že děti z rodin s horším ekonomickým zázemím dávali oproti ostatním dětem přednost hodnotám materiálním („*mít hodně peněz*“, „*nosit značkové oblečení*“, Bocan & Machalík, s. 114). Podobně tomu bylo u dětí rodičů se základním vzděláním, oproti dětem z rodin, kde rodiče dosáhli vzdělání vyššího. V rámci socializace a předávání žádoucích hodnot byl tradičně kladen důraz na specifické techniky či styly výchovy a na citový vztah rodiče k dítěti. V současné době se objevují tendence věnovat pozornost spíše porozumění individuálním charakteristikám daného dítěte a citlivému reagování v konkrétní situaci než používání určitých konkrétních strategií (Grusec, Goodnow & Kuczynski, 2000). Kromě vlivu, které má rodina na dítě, lze vysledovat také vliv dítěte na hodnotový systém rodičů. Zejména ve vývojových fázích adolescence dítě zpětně ovlivňuje své rodiče, např. svým vlastním vztahováním se k hodnotě práce (Roest, Dubas & Gerris, 2009).

Dalším významným činitelem socializace jsou instituce, které dítě během svého vývoje navštěvuje. O významu školy, coby instituce předávající společenské normy a hodnoty, psal již Dewey (1926). Vzhledem k zaměření této práce právě na vývojová stadia adolescence a mladé dospělosti je velmi důležitý vliv vrstevníků. Zvláště v období mladé a střední adolescence je pro jedince důležité zůstat konformní s vrstevnickou skupinou, a tedy i přejímat pro tuto skupinu žádoucí hodnoty (Macek, 2003).

4.2 Teorie morálního vývoje

Tento nástin teorií morálního vývoje si nečiní nárok na úplnost. Jde jen o pokus ilustrovat, jak jednotliví psychologové zacházeli s problematikou morálky z hlediska vývoje. Svou teorií přispěl k chápání morálky dítěte Sigmund Freud. Část osobnosti, která je nositelem morální kontroly, nazývá Nadjá. Na rozdíl od sexuální energie, objevující se od samého počátku života člověka, svědomí se objevuje později. Podle Freuda je dítě prosté vši morálky a postrádá zábrany, které by tlumily jeho požadavky směřující k dosažení slasti. Nositelem kontroly jsou proto v období dětství rodiče. Jejich zákazy a tresty se později zvnitřňují a prostřednictvím Nadjá kontrolují počínání člověka (Freud, 1991).

Autorem další důležité teorie morálního vývoje je Jean Piaget. Vývoj morálního usuzování považuje za úzce propojený s kognitivním vývojem. Popisuje stadia kognitivního vývoje od velmi raného věku dítěte. Pro chápání jeho pohledu na morální vývoj dítěte je stěžejní rozdělení na heteronomní a autonomní morálku. Morálka heteronomní je podmíněna příkazy rodičů nebo jiných osob, ke kterým má dítě citový vztah, a zároveň je respektuje. Zpočátku je příkaz pro dítě závazný pouze v případě přítomnosti toho, kdo jej udělil. Později se stává trvale platným. Až ve fázi autonomní se ústředním motivem chování stává spravedlnost, oproti dřívější poslušnosti.

Pro tuto práci je důležitý morální vývoj adolescentů, o kterém Piaget také pojednává. Autonomie, která se objevuje už asi kolem sedmého roku života jedince, i v tomto období stále charakterizuje morální usuzování jedince. Kromě toho díky dalšímu intelektuálnímu vývoji a nástupu formálního myšlení je dospívající (asi 15–18 let) schopen uvažovat o morálních normách a hodnotách jako o ideálech. Tato schopnost mu umožňuje vytvářet nové názory a hledat své vlastní hodnotové orientace (Piaget & Inhelder, 2007).

Na výše uvedené pojetí Piagetovo navazuje Kohlberg, který stanovil jednotlivé fáze tohoto vývoje. Rozlišuje tedy prekonvenční stadium, ve kterém jsou děti orientovány na kulturně dané hodnoty a pravidla a orientují se pomocí odměn a trestů. Dalším stadiem je fáze konvenční morálky. Dítě se nadále orientuje na hodnoty, pravidla a normy, které jsou dané společností a oceňované rodinou a okolím. Nejde však pouze o jakýsi konformní postoj, ale o loajalitu a identifikaci se společenstvím. V kontextu této práce je asi nejzajímavější stadium třetí, postkonvenční. V tomto stadiu dochází k ustavení individuálních hodnot a principů, které jsou žádoucí, a to bez zjevné vazby na autoritu a jsou stranou od skupinové identifikace jedince (Kohlberg & Hersh, 1977).

4.3 Vývojová specifika adolescence a mladé dospělosti

4.3.1 Adolescence

V úvodu je třeba vymezit, o jaká vývojová období se jedná. Pojem adolescence je možné uchopit více různými způsoby. V některých textech se slovem adolescence označuje celé dospívání. Dospívání lze ovšem rozdělit na období rané adolescence (pubescence, zhruba 11.–15. rok života jedince) a pozdní adolescence (asi 15.–20. rok) (Vágnerová, 2005). Rozdělení období adolescence a pubescence je poměrně tradiční pro evropskou psychologii (Macek, 2003). Pro účely této práce adolescencí rozumíme pouze pozdní část dospívání, a to zejména z toho důvodu, že lze očekávat výraznější změny v oblasti hodnotových orientací právě v tomto období života. Erikson (1993) právě do tohoto období umísťuje konflikt, kterým je nalezení vlastní identity oproti zmatení rolí. Toto hledání identity, vlastních životních rolí, nutně provází tápání v oblasti hodnotových orientací. Sám Erikson vidí v této fázi jakýsi konflikt mezi morálkou naučenou v průběhu předchozích stadií a etikou, která má být vyvinuta v dospělosti. Pubescenci naproti tomu lze považovat za klíčové období pro různé biologické a fyzické změny (Macek, 2003), které pro tuto práci nejsou stěžejní (avšak také díky nim je možné sledovat jakousi „kognitivní a morální nadstavbu“).

Přestup do fáze pozdní adolescence je závislý na dosažení pohlavní zralosti. V tomto období také často dochází k prvnímu pohlavnímu styku. Oproti rané fázi je pozdní adolescence obdobím daleko spíše charakteristickým psychosociálními změnami, které by měly mimo jiné ústít k nalezení své vlastní životní dráhy (Vágnerová, 2005). Dospívající se zaměřují zvláště na zodpovězení otázky, jak se jeví lidem v jejich okolí v porovnání s tím, jakými se sami cítí být. Mladý člověk si v tomto období volí nejrůznější trvalejší idoly a ideály, které by ho měly provázet na cestě ke konečnému nalezení identity. Nebezpečím tohoto období je, jak už bylo zmíněno, konfuze rolí, která brání nalezení vlastní identity a zároveň dalšímu vývoji (Erikson, 1993).

Adolescence je do jisté míry typická rozšířením a proměnou palety rolí, které dospívající ve svém životě zastává. Zatímco některé z nich se prohlubují a mění, objevují se také role zcela nové a sociální svět mladých lidí se tak výrazně rozšiřuje. Během adolescence by mělo dojít ke splnění určitých „úkolů“ nebo naplnění „podmínek“. Jedinec by měl být samostatný a schopný regulovat své emoce, mít pocit vlastní identity a umět navazovat blízké vztahy jak s vrstevníky stejného pohlaví, tak s příslušníky pohlaví opačného (Bergevin, Bukowski & Miners, 2003). Podle Vágnerové (2005) s sebou diferenciací sociálních rolí přináší také změ-

nu očekávání okolí a nejistotu dospívajícího, jak danou roli naplnit. Dále mluví o adolescenci jako o důležitém období, které plní funkci jakéhosi přechodu k dospělosti.

Podle Havighursta (1952) je jedním z vývojových úkolů adolescence najít svůj systém hodnot a etických pravidel, které by sloužily k usměrňování chování. Hodnotu přitom definuje jako objekt nebo cílovou situaci, která je pro jedince žádoucí. Tyto hodnoty jsou uspořádány v hierarchii a relativní důležitost jednotlivých hodnot se objevuje s tím, jak se dítě stává dospívajícím. Prostřednictvím uspořádání a následné realizace hodnot si mladý člověk buduje své místo ve světě, i své jedinečné postavení ve vztahu k ostatním lidem.

Je třeba zmínit, že během pozdní adolescence dochází k dalším změnám, a to nejen v oblasti sociální, ale také v oblasti právní. V našich podmínkách nabývá dospívající zletilosti v osmnácti letech, což s sebou přináší nové možnosti, ale také nároky a požadavky na odpovědnost a samostatnost v určitých oblastech. Způsobnost k právním úkonům opravňuje mimo jiné k uzavírání sňatku. Od osmnácti let je také možné řídit motorové vozidlo. Někteří adolescenti ke konci tohoto období nastupují do prvního zaměstnání, jiní pokračují v přípravě na budoucí povolání. Proces hledání vlastní identity, potažmo hodnotové orientace zřejmě nelze považovat za uzavřený a lze jej sledovat v rámci další vývojové etapy.

4.3.2 Raná dospělost

Raná dospělost nebo také mladá dospělost (v této práci budou označení raná a mladá dospělost považována za ekvivalentní) je vývojová fáze na adolescenci navazující. Pokud už v případě pozdní adolescence význam tělesných změn a jejich vlivu na psychiku poklesl, v období mladá dospělosti (s výjimkou těhotenství či vážnějších onemocnění a úrazů) je tento vliv téměř zanedbatelný. Mělo by také docházet k vyjasnění vztahu k hodnotám a normám (Vágnerová, 2007). Arnett (2000) popsal koncept tzv. nastupující dospělosti. Tato vývojová fáze je do značné míry kulturně podmíněna, objevila se v průmyslových, poměrně vyspělých zemích (ostatně stejně je tomu s konceptem adolescence). Nastupující dospělost charakterizuje jako různě dlouhé období počínající od pozdních „náctin“, například od osmnácti do dvaceti pěti let. Toto období je typické svou velkou variabilitou, u různých jedinců nabývá nejrozličnějších podob. Člověk ve fázi nastupující dospělosti není zpravidla zatím vázán péčí o vlastní děti, ani omezován stálým zaměstnáním. Často se v této době připravuje na svůj budoucí život prostřednictvím studia. Tato relativně velká volnost umožňuje hledat množství různých cest v rozličných oblastech života.

Erikson (1993) píše v souvislosti s dospíváním o tzv. moratoriu. Mladý člověk zde stojí na hranici mezi dětstvím a dospělostí. Arnett (2000) toto moratorium přisuzuje také období nastupující dospělosti. Podle něj proces hledání a zkoušení různých alternativ začíná v dospívání, ovšem největší význam získává právě v období nastupující dospělosti. Moratorium je prostředkem k zástavě, zabrždění (Vágnerová, 2005). Lze tedy říci, že tato etapa dále oddaluje nástup opravdové dospělosti. Na tomto místě lze polemizovat, nakolik je příznačné a co to může vypovídat o naší době, že se před samotnou dospělost předsunulo další vývojové období. Samotné období dospívání není samozřejmou a přirozenou vývojovou etapou, ale vyplývá spíše z pojetí kulturního. Podle Eriksona (1993) navazuje na adolescenci období konfliktu *intimity versus izolace* a právě tento konflikt je příznačný pro období mladé dospělosti. Díky nově nalezené identitě je mladý dospělý schopný vytvářet intimní vztahy s druhými, a zároveň dokáže vyvinout takovou morální sílu, že je schopen tyto vztahy udržovat i za cenu nemalých osobních ústupků a obětí.

Arnett (2004) naproti tomu zdůrazňuje období nastupující dospělosti jako dobu experimentů, vedoucích k nalezení individuálně žádoucího směřování v oblastech lásky a práce. Dalším důležitým úkolem je nalézt pevné uspořádání hodnotové. Přestože ve shodě s Eriksonem zasazuje počátek hledání vlastní identity a vlastního pohledu na svět do období adolescence, jeho vrchol či klíčovou část vidí spíše v době nastupující dospělosti.

Všechny charakteristiky tohoto období lidského života se nutně promítají do oblasti hodnotových orientací. Jak bylo výše řečeno, jedná se o jakési odsunutí dospělého života na později. Dává prostor sbírání zkušeností a zážitků. V tomto světle není tak překvapivé, jakým způsobem odpovídali mladí lidé v období nastupující dospělosti na otázku, co by si chtěli říci při zpětném pohledu na svůj život, až budou na jeho úplném konci. Objevovaly se odpovědi, které se týkaly plného prožití života. Získat zkušenosti, užít si života, nelitovat promarněných příležitostí (Arnett, 2004). Charakter odpovědí napovídá, že pro mladé lidi, procházející touto etapou, je extrémně důležitá hodnota stimulace a zároveň sebeurčení. Je nasnadě, že preference těchto hodnot je zvláště výhodná v době, kdy je třeba vyzkoušet větší množství alternativ a možností.

4.4 Hodnotová specifika těchto období

Jak již vyplývá z výše uvedených charakteristik daných období, lze očekávat jisté rozdíly v hodnotových preferencích ve srovnání se skupinami mladšími a na druhé straně také oproti populaci starších dospělých a seniorů. Je možné, nebo dokonce pravděpodobné, že větší či

menší rozdíly se objeví také mezi adolescenty a mladými dospělými. Informace o těchto rozdílech mohou poskytovat komplexnější pohled na různé oblasti života mladých lidí. Jestliže hodnoty a zejména jejich uspořádání mají určitý vliv na jedincovo chování, lze z konkrétní hodnotové orientace identifikovat např. možnost výskytu vysoce riskantního chování u daného adolescenta či mladého dospělého (Chernoff & Davison, 1999). Na druhou stranu lze předpokládat, že hodnotové orientace jednotlivců budou značně variabilní, stejně jako je tomu v případě zbytku populace. V této části práce jde tedy pouze o snahu naznačit jisté tendence, kterými se hodnotové orientace těchto období mohou vyznačovat.

U adolescentů (16 let) byly nalezeny určité „hodnotové typy“, charakteristické souběžnou preferencí několika hodnot, které se vyskytovaly ve více případech. Jeden z typů (charakterističtější pro dívky) v sobě zahrnoval jakési prosociální hodnoty „*porozumění a pomoc druhým*“ v souvislosti se zacílením na společnost, touhou pracovat pro společnost. Jiné typy kombinovaly prosocialitu s estetickými a intelektuálními hodnotami nebo s hodnotami emocionálními a u malého počtu dívek i s hodnotami instrumentálními (dosažení úspěchu, výkonu, uznání). Chlapci naproti tomu častěji inklinují k prosociálním hodnotám v kombinaci s intelektuálními a současně nízkou preferencí hodnot materiálních. Další typ spojuje hodnoty estetické s malým důrazem na hodnoty prosociální a konečně se vyskytuje také typ preferující hodnoty materiální a zavrhuující hodnoty prosociální (Osecká, 1991).

Pokud mluvíme o adolescenci, je vhodné poukázat na zvláštní význam hodnoty přátelství. Mladý člověk v období dospívání oceňuje tuto hodnotu jako obzvlášť důležitou, i přes přetrvávající vliv rodiny (Arnett, 2008). Na důležitosti nabývají také vztahy s opačným pohlavím, zvláště v případě dívek je spokojenost v životě asociována se vztahy s rodinou, přáteli a také chlapci (Bromnick & Swallow, 2001).

Schwartz (1992) ve studii, která zahrnovala vzorky z padesáti zemí světa, zkoumal hodnoty na vzorku učitelů a jejich studentů, a to zejména kvůli jejich snadnému dosažení. Zjistil ovšem, že většina učitelů přikládala větší důležitost hodnotám konformity, bezpečí, tradice a laskavosti, zatímco studenti pokládali za důležitější hodnoty hédonismu, cílevědomosti a stimulace. Věk studentů se pohyboval okolo dvaceti dvou let, zatímco věk učitelů zhruba okolo třiceti čtyř let. Tato zjištění jsou v souladu s výše uvedenými charakteristikami období nastupující dospělosti (Arnett, 2004), kdy se těžiště žádoucích hodnot nacházelo v oblasti prožívání nových zážitků, získávání zkušeností a celkově by se dalo zařadit do oblasti stimulace a hédonismu.

Analýza sociologických výzkumů vedených na české populaci od 70. let dvacátého století až po současnost poukázala na poměrně důležitou souvislost preference jednotlivých hodnot a věku respondentů. Dá se říci, že čím byli respondenti mladší, tím větší váhu přikládali hodnotám práce, výkonu, možnosti podnikat, ale také zajímavosti práce a obecně hodnotám souvisejícím s aktivitou. Naproti tomu s vyšším věkem začínají spíše na důležitosti nabývat hodnoty skromnosti, klidu a religiozity (Prudký & kol., 2009a).

Z tohoto nástínu lze vyvodit, že zvláště pro skupinu mladých dospělých jsou velmi důležité hodnoty stimulace a seberealizace, hodnoty spojené s aktivitou. U skupiny adolescentů jsou důležité hodnoty prosociální, na zvláštní důležitosti nabývá hodnota přátelství. Vzhledem k velkému množství výzkumů v této oblasti nelze uvést jejich úplný výčet. V této části jsme pouze nastínili některé zajímavé odlišnosti skupiny adolescentů a mladých dospělých. Dále se tomuto tématu budeme věnovat v empirické části této práce.

5. Shrnutí teoretické části

Pro zpracování teoretické části práce byl zvolen postup do určité míry analytický. Téma bylo uchopeno z širší perspektivy obecné psychologie a rozpracováno na podkladě tématu lidské motivace. Uvedli jsme jakýsi nástin uspořádání motivačních systémů a hodnoty byly uvedeny do kontextu tohoto systému.

V další části jsme vymezili význam pojmu hodnota a upozornili na navazující oblasti, pro které je tento pojem důležitý. V této kapitole jsme také uvedli z našeho pohledu nejnovější teorie, které reprezentují jak teorie starší, tak zástupce teorií moderních. Zvláštní pozornost byla věnována teorii S. Schwartz, i s ohledem na její další využití v praktické části této práce.

Velmi důležité je z našeho pohledu vývojové hledisko, které jsme na problematiku hodnot rovněž aplikovali. Vycházeli jsme částečně z nástinu teorií morálního vývoje, ale hlavně jsme se zabývali procesem socializace. Propojení těchto dvou pohledů se nám při zpracování našeho tématu ukázalo jako nosné.

Pro pochopení důležitosti tématu hodnotových orientací právě v případě adolescentů a mladých dospělých byla obě tato stadia lidského vývoje popsána alespoň v nástinu z pohledu vývojové psychologie. V závěru teoretické části práce bylo naším záměrem uvést určitá specifika, která se v kontextu problematiky hodnot a hodnotových orientací objevila u skupin adolescentů a mladých dospělých.

6. Návrh výzkumného projektu

6.1 Úvod k výzkumnému projektu

Jak už bylo výše několikrát zmíněno, vývojové období adolescence a mladé dospělosti je určitým způsobem klíčové pro utváření vlastních hodnotových orientací (Erikson, 1993; Arnett, 2000). V tomto období můžeme být svědky jakéhosi zpracovávání, ustalování a usedání dosavadních zkušeností. Tato skutečnost nabývá na důležitosti ve světle faktu, že hodnotové orientace jsou poměrně stálé v průběhu života. Lze předpokládat, že tyto orientace budou nějakým způsobem ovlivňovat většinu rozhodnutí v průběhu života daného jedince. Z tohoto pohledu se jedná o období zvlášť výjimečné, období, kdy by této problematice měla být věnována zvláštní pozornost. V dnešní době je poměrně běžné hovořit o krizi nebo úpadku hodnot, ať už v kontextu ubývání spirituality, nebo ve smyslu krize tradičního pojetí rodiny. Ačkoli můžeme mít pocit, že jde opravdu o problém několika posledních let, o problému rozdělení státu a tradiční církve a s tím spojenému možnému úpadku hodnot psal např. Maslow (1976). Dnešní adolescenti a mladí dospělí mohou být z tohoto důvodu svého druhu sondou do typické hodnotové orientace utvářené podmínkami, ve kterých v současné době žijeme.

Ovlivňuje například současná ekonomická krize pojetí hodnot a zejména důležitost materiálních hodnot u mladých lidí? Je možné, že snížení životní úrovně v některých rodinách přimělo určité mladé lidi považovat, např. výši očekávaných příjmů za velmi důležitou pro výběr jejich dalšího kariérního směřování. Na druhou stranu si někteří mladí lidé právě s úbytkem hmotného zajištění možná začali uvědomovat jiné hodnoty, které považují v životě za důležité. Výzkum, který porovnával dopad ekonomické krize na prožívání a vztahy mladých lidí a jejich rodičů, mimo jiné přinesl zjištění, že mladí lidé jsou významně více ochotní „obětovat se“ pro své rodiče, to znamená vypomáhat jim jak finančně, tak emocionálně, než to jejich rodiče předpokládají nebo očekávají (Stein et al., 2011).

Hodnotové orientace mohou být ovlivněny významně některými celospolečenskými událostmi, jakými je například teroristický útok. Murphy et al. (2006) popsali ve svém výzkumu změnu hodnotové orientace u dospívajících věku 14–18 let po útocích na Světové obchodní centrum v září 2001. Jednou ze změn, která neodpovídala normálnímu věkovému rozložení, je například subjektivní význam finální hodnoty pohodlného života, která byla po útocích považována za výrazně méně důležitou. Na druhou stranu lze najít určité stálejší cha-

rakteristiky, typické pro období adolescence a mladé dospělosti. Například Sak a Saková (2004) zdůrazňují důležitost lásky jako životní hodnoty, která je typicky nejdůležitější pro dospívající ve věku 15–18 let. Zajímavý je rozdíl oproti skupině 19–23 let, kdy už se adolescenti mění v mladé dospělé. Pro tuto skupinu je oproti lásce důležitější hodnota, kterou Sak a Saková nazývají životní partner. Zde je patrný nárůst důležitosti tzv. reprodukčních hodnot, které vrcholí ve skupině 24–30letých, kdy stoupá důležitost hodnoty „rodina a děti“. Poměrně stabilní důležitost hodnoty rodiny, a zejména zakládání vlastní rodiny, kontrastuje s často zmiňovanou krizí tradiční rodiny.

Pro zkoumání hodnotových orientací je poměrně nesnadné vybrat relevantní teoretický základ. Z našeho pohledu jde o jakési funkční uspořádání, strukturu hodnot, která umožňuje vybírat např. řešení problematických situací v souladu s tímto systémem. Výše zmíněná cirkulární teorie hodnot S. Schwartze (1992) nám posloužila jako určité teoretické východisko. Jeho původní teorie pracuje s deseti hodnotami a pokrývá velké spektrum dílčích hodnot (např. u hodnoty nazvané bezpečí je to stabilní zázemí, zdraví, harmonie společnosti a interpersonálních vztahů atp.) a jednotlivé typy lze na základě jejich příbuznosti zařadit do větších celků. Tyto celky podle našeho názoru mohou vystihnout určitou základní hodnotovou orientaci mladého člověka.

Hodnoty fungují na určité normativní bázi, pracují s dimenzemi dobra a zla. Tím implikují jakousi spojitost s problematikou morálky. Toto zdánlivě jasné spojení ovšem vyzní poněkud problematicky, pokud se snažíme najít nějaký vztah mezi vyznávanými hodnotami a tzv. morální motivací. Morální motivace je identifikována, pokud si člověk vybere způsob chování, který subjektivně považuje za správný pro danou situaci, i kdyby toto chování znamenalo v danou chvíli určitou ztrátu (Nunner – Winkler, 2007). Jaké hodnoty vyznává mladý člověk, který se zachová v klíčové situaci v souladu s morálkou? Malti a Buchmann (2010) našli souvislost mezi mírou morální motivace u patnáctiletých a kvalitou jejich vztahu k rodičům. Podobně u jednadvacetiletých se vyšší morální motivace objevila u jedinců, kteří považovali za důležité a udržovali blízké přátelské vztahy. Tato skutečnost navozuje otázku, zda jsou pro výskyt morální motivace důležité prosociální hodnoty.

Stejně jako u dalších věkových skupin, také u adolescentů a mladých dospělých lze předpokládat určitou variabilitu hodnot v souvislosti s nejrůznějšími charakteristikami. Můžeme očekávat poněkud rozdílné uspořádání hodnot v souvislosti s profesí nebo profesním zaměřením mladého člověka (Cantril & Allport, 1933). Lze také očekávat jistou souvislost

s dosaženým vzděláním nebo s určitými studijními aspiracemi. U adolescentů lze v tomto směru sledovat druh školy, na které se rozhodli pokračovat ve studiu či přípravě na budoucí profesi.

Cílem navrženého výzkumu je tedy zmapovat hodnotové orientace adolescentů a mladých dospělých z různých skupin. Dále budou zjišťovány další charakteristiky, jako je profesní zaměření či výše dosaženého vzdělání (typ školy) a bude se zjišťovat jejich případná souvislost či nezávislost s individuálními hodnotovými orientacemi. Pro zasazení těchto hodnotových orientací do více konkrétního rámce bude zjišťována síla morální motivace u jednotlivých typů hodnotových orientací.

6.2 Výzkumné cíle a otázky

Cílem našeho výzkumu je zmapování hodnotových orientací u adolescentů a v mladé dospělosti. Pro hlubší poznání námi sledované oblasti budeme usilovat o výběrové podrobnější sledování vybraných oblastí. Proto jsme návazně na námi formulovaný cíl výzkumu přistoupili k stanovení navazujících cílů dílčích. Tyto dílčí cíle jsme návazně konkretizovali do jednotlivých výzkumných otázek. Prvním z dílčích cílů je zmapovat a porovnat obě skupiny z hlediska typu hodnotových orientací. Zjištěné hodnotové orientace budou návazně uvedeny do souvislosti s dalšími vybranými charakteristikami obou skupin. A to konkrétně jednak se stupněm dosaženého vzdělání (respektive vzdělání aspirovaného u adolescentů), jednak pohlavím a s velikostí místa bydliště (typem sídla). Nakonec si v rámci jednoho z dílčích cílů povšimneme přítomnosti/nepřítomnosti morální motivace u adolescentů a mladých dospělých.

Otázky konkretizující námi stanovené výzkumné cíle jsou následující:

1. Jaká je základní skladba hodnotových orientací adolescentů a raně dospělých?
2. Převládá výraznějším způsobem některý typ hodnotové orientace u skupiny adolescentů?
3. Převládá některý typ hodnotové orientace u mladých dospělých?
4. Lze nalézt změny ve skladbě hodnotové orientace u skupiny adolescentů ve srovnání se skupinou mladých dospělých?
5. Jaká je míra shody a v čem jsou rozdíly v hodnotových orientacích u námi sledovaných osob s ohledem na dosažené (popř. aspirované) vysokoškolské vzdělání, ve srovnání s vzděláním středoškolským a vzděláním základním?
6. Liší se hodnotové orientace u adolescentů a mladých dospělých z různých typů sídel?
7. Lze nalézt rozdíl v oblasti hodnotových orientací s ohledem na pohlaví respondentů?

8. Existuje u námi sledovaných osob v rámci hodnotových orientací, a pokud ano, v jaké míře, také morální motivace?

Z našeho pohledu je k výše uvedenému výzkumnému cíli, navazujícím dílčím cílům a jejich konkretizujícím otázkám důležité uvést, že přestože v určitých fázích naší práce převažoval analytický přístup, snažili jsme se, aby dohromady tvořily integrovaný syntetický celek, který náležitě povede k hlubšímu prozkoumání oblasti našeho zájmu jako celku.

6.3 Projekt

Typ výzkumného projektu jsme volili s ohledem na povahu výzkumného cíle, dílčích cílů a výzkumných otázek. Bylo také nutné přihlédnout zejména k povaze daného tématu a zároveň k možnosti následné realizace projektu, a v souladu s tím navrhnout způsoby získání relevantních informací. Vzhledem ke všem výše uvedeným okolnostem navrhuje tudíž výzkum mapovací, jehož účelem je zejména deskripce dané oblasti. K zodpovězení některých specifických výzkumných otázek (4, 5, 6, 7, 8) je třeba z hlediska uvažovaných statistických technik realizovat studii korelační.

V zájmu získání co nejplastičtějšího a nejúplnějšího obrazu o stavu dané problematiky jsme se rozhodli přistoupit k výzkumu kvantitativnímu, který doplníme daty poněkud kvalitativní povahy. Výsledný kombinovaný výzkum by měl zaručit celkovější vhled do dané problematiky, ale také zachytit další speciálnější momenty naší problematiky, které nebyly v původním plánu řešeny.

6.4 Výzkumný soubor

Z našeho pohledu je důležité pečlivě zvolit výběrový soubor, a to zejména z toho důvodu, že se budeme snažit alespoň v určitém rozsahu akcentovat vývojovou komponentu dané problematiky. Vzhledem k často vágnímu časovému vymezení období adolescence i mladé dospělosti, na které se chceme zaměřit, si dovoluujeme navrhnout vlastní věkové rozdělení pro účely této konkrétní studie.

Do skupiny adolescentů tedy zahrnujeme jedince od patnácti do devatenácti let věku. Mezi mladé dospělé řadíme účastníky od dvaceti let do dvaceti šesti let. Vzhledem k nestejnomyšlnému rozložení a také poměrně málo jasnému oddělení těchto dvou etap lidského života navrhuje, aby byly do výběrového souboru zahrnuty osoby s vybranými hodnotami věku, tedy na pomyslných okrajích těchto věkových pásem. Jak je patrné z grafického znázornění níže (fig. 4), u skupiny adolescentů by byl vzorek tvořen jedinci ve věku patnáct, šestnáct, sedmnáct a osmnáct let (tučně vytištěné cifry). Do výběrového souboru mladých

dospělých by pak byli zařazeni jedinci dvaceti šestiletí, dvaceti pětiletí, čtyřiašestiletí a třiašestiletí.

15 – 16 – 17 – 18 – 19 – 20 – 21 – 22 – 23 – 24 – 25 – 26 →

Fig. 4 – Věkové složení výběrového vzorku

Vzorek pro skupinu adolescentů bude vybrán náhodným výběrem několika typů škol a následným sběrem dat na těchto školách. Pro účastníky mladší osmnácti let bude vyžadován informovaný souhlas zákonného zástupce. Metodou sněhové koule bude vybrán vzorek pracujících v této věkové kategorii, tzn. absolventů nejvýše základní školy, popř. tříletého učební oboru. Data budou doplněna prostřednictvím sběru z internetové distribuce dotazníků (např. na serveru www.vyplnto.cz). Celkový počet respondentů ve skupině adolescentů se bude pohybovat kolem 200.

Za mladé dospělé budou pro účely této studie považovány osoby, které se pohybují mezi dvaceti třemi až dvaceti šesti lety. Vzhledem k nejasnému vymezení tohoto věkového období se budeme orientovat podle obvyklého věku, kdy je ukončováno vysokoškolské vzdělání. Data pro skupinu mladých dospělých budou sbírána prostřednictvím náhodného výběru vysokých škol a doplněna daty pracujících v požadované věkové skupině, s různým stupněm dosaženého vzdělání. Vzorek těchto lidí bude získán metodou sněhové koule. Dodány budou údaje získané z online vyplněných dotazníků. Bude získán přibližně stejný počet účastníků jako u předchozí skupiny (tj. 200).

6.5 Metody

Použité metody byly opět vybrány se zvláštním zřetelem na výzkumné cíle i výzkumné otázky. Vzhledem ke snaze o důkladnější zmapování problematiky hodnotových orientací bude vybrán počet jedinců podroben zevrubnějšímu zkoumání. Idiografický přístup bude vyžadovat využití metody rozhovoru, pozorování, ale případně také analýzu výsledků činnosti (např. školní slohové práce v případě adolescentů).

Návazně budou použity standardizované metody, které umožní sběr většího objemu dat. Konkrétní metody, které jsou detailněji popsány níže, byly zvoleny s ohledem na jejich snadné praktické využití (srozumitelnost, časová nenáročnost), ale také v souladu s výzkumnými cíli projektu.

Hodnotové orientace

Pro zkoumání hodnotových orientací u adolescentů i mladých dospělých bude použita metoda PVQ – Portrait value questionnaire. Tato metoda je postavena na teorii deseti hodnotových motivací S. Schwartze. Dotazník obsahuje 40 položek, a jednotlivé hodnoty jsou syceny různým počtem položek (od dvou až po šest). Pro zvýšení reliability zvolené metody (v souladu s teorií autora) budou vždy tři hodnoty považovány za jediný „hodnotový typ“. Takto vzniknou 4 hodnotové typy, z nichž každý bude sycen více položkami dotazníku. Těmito hodnotovými typy jsou „otevřenost ke změně“, „sebezdokonalení“, „konzervatismus“ a „sebepřekročení“. Otevřenost ke změně obsahuje hodnoty sebeurčení, stimulace a částečně hédonismu. Sebezdokonalení sdružuje hodnoty moci, úspěchu a také určité části hédonismu. Hodnotový typ nazvaný konzervatismus je vyjadřován hodnotami bezpečí, konformity a tradice. Konečně typ pojmenovaný sebepřesazení je sycen hodnotami universalismu a laskavosti.

Dotazník existuje ve dvou verzích, a to v samostatné verzi určené pro muže a stejně tak pro ženy. Oddělené varianty jsou důležité z toho důvodu, že každá z položek představuje určitý výrok o osobě daného pohlaví a dotazovaný má vyjádřit, jak moc je tato osoba jako on sám. Např. výrok: *„Vymýšlení nových nápadů a kreativita je pro ni důležitá. Ráda dělá věci svým vlastním originálním způsobem.“* Zde může respondentka zvolit odpověď na škále 1 „není vůbec jako já“, 2 „není jako já“ 3 „trochu jako já“ 4 „určitým způsobem jako já“ 5 „jako já“ 6 „hodně/velmi jako já“. Výroky pro opačné pohlaví jsou naprosto totožné, pouze je zde upraven rod (Schwartz et al., 2001). Dotazník máme k dispozici zatím v anglické verzi, což jeho užití pro výzkumné účely umožňuje (viz přílohu A).

Morální motivace

Pro měření síly morální motivace bude u obou skupin použita česká adaptace metody, která pracuje s hypotetickými morálními dilematy (Nunner – Winkler, 2007; Malti & Buchmann, 2010). V souladu s citovanými autory budou použity dvě situace, které mohou dospívající i mladí dospělí vyřešit více různými způsoby. Je důležité poznamenat, že se bude jednat o poměrně běžné situace, do kterých se lze snadno vžít. Půjde například o příběh tohoto typu:

Představte si, že prodáváte na bleším trhu své staré kolo. Chtěl/a byste za něj dostat 2000 Kč. Objeví se možný kupec, který by měl o kolo zájem, ale má u sebe pouze 1800 Kč. Nakonec souhlasíte, že za tuto cenu kolo prodáte, ale kupec zjistí, že si doma zapomněl peněženku. Domluvíte se, že na něj počkáte a on se asi do půl hodiny vrátí a přinese peníze. Brzy potom

co odejde se objeví jiný zájemce, který za kolo nabídne plnou cenu. Co uděláte? (Malti & Bachmann, 2010).

Respondent bude vyzván, aby popsal, jak by se v takové situaci zachoval, jak by se vlivem toho cítil a také aby chování odůvodnil, tedy napsal, proč by se zachoval právě tímto způsobem a měl z toho určitý pocit. Toto je obzvláště důležité, neboť kromě typu zvoleného chování získáme informace o jeho motivaci a také o subjektivním prožívání tohoto chování. Ve druhé situaci bude dotyčný rozhodovat, jak by se zachoval pokud by našel peněženku i s doklady člověka, který bydlí nedaleko jeho vlastního bydliště.

Chování respondentů, jejich odůvodnění činu i emocionální prožívání bude hodnoceno dvěma nezávislými hodnotiteli. Chování bude řazeno do dvou kategorií a sice chování morální/empatické, nebo pragmatické. Morální chování je v tomto případě takové, které bude v souladu s obecně platnými morálními pravidly. Za pragmatické bude pokládáno takové chování, ze kterého plyne zisk respondentovi. Stejně tak budou rozlišeny jednotlivé důvody, které budou respondenti udávat. Nakonec bude hodnoceno, zda jsou uváděné pocity provázející situaci spíše pozitivní, negativní nebo neutrální. Na základě těchto kritérií bude jednotlivým účastníkům přiřazeno číslo, které vyjadřuje sílu morální motivace. Jestliže se respondent rozhodne zachovat způsobem morálním a bude se cítit dobře, špatně nebo neutrálním způsobem, dosáhne relativně nejvyššího hodnocení (2). Pokud se respondent zachová pragmatickým způsobem, bude se cítit špatně a odůvodní svůj pocit morálními důvody, bude mu přiřazeno číslo 1. Nejnižší hodnotou (0) bude ohodnoceno pragmatické chování, provázené pozitivními nebo neutrálními pocity a odůvodněné pragmatickými důvody (Nunner – Winkler, Meyer – Nikele & Wohlrab, 2007).

6.6 Procedura vlastního sběru dat a vyšetření

Všem účastníkům budou prezentovány výše popsané metody. Účel výzkumu jim bude sdělen až po vyplnění dotazníků. Kromě toho budou zjišťovány demografické údaje. Na záznamový arch budou respondenti vyplňovat jakého jsou pohlaví, věk (dovršené roky v celých číslech), dokončené vzdělání a druh aktuálně studované školy (u mladší skupiny vzdělání, kterého by chtěl dosáhnout) nebo zaměstnání a velikost sídla, ze kterého pochází (podle počtu obyvatel, tj. 0 – 5000, 5 000 – 50 000, 50 000 – 100 000, 100 000 a více a Praha).

Vzhledem k tomu, že do skupiny adolescentů jsou zahrnuty osoby mladší osmnácti let, bude po těchto respondentech s předstihem požadován informovaný souhlas zákonných zástupců. Ve školách budou účastníci vyplňovat dotazníky ve svých třídách. Aby se eliminovalo

vzájemné působení obou metod, bude vždy náhodně určená polovina studentů vyplňovat nejdříve PVQ a druhá polovina nejprve metodu určenou k měření morální motivace, poté se metody vymění. Dotazníky budou vyplňovány klasickou metodou tužka – papír, každý účastník bude mít svůj záznamový arch, kde zaznamená všechny odpovědi.

Stejně tak u dalších skupin budou data sbírána podobným způsobem, pořadí metod bude vždy určeno náhodně. Každá osoba bude mít k vyplnění dostatek času a bude jí zdůrazněno, že celý proces je anonymní. U internetové distribuce bude několik prvních dnů k dispozici verze s pořadím PVQ, morální motivace, poté verze morální motivace a PVQ.

6.7 Popis, rozbor a interpretace dat

V první fázi práce s daty bude převažovat orientace na statistický popis, rozbor a interpretaci (v podstatě testování významnosti) dat. Návazně bude převažovat práce s daty ve smyslu jejich odpovídajícího psychologického popisu, rozboru a interpretace. Celkově bude práce s daty vedena stanovenými výzkumnými cíli a formulovanými výzkumnými otázkami tak, aby s určitou mírou pravděpodobnosti byly stanovené výzkumné cíle dosaženy a otázky zodpovězeny.

6.8 Diskuze a souhrn

Náš výzkum se zaměřuje na živou problematiku hodnotových orientací u skupiny adolescentů a mladých dospělých. Dále se částečně věnuje tématu morální motivace a jejího případného propojení s hodnotovými orientacemi. Pro výzkum dané oblasti jsme zvolili určitou výchozí teorii, konkrétně teorii hodnot Shaloma Schwartz. Při zpracování teoretické části jsme nepouštěli ze zřetele otázku, do jaké míry je tato teorie vhodná a plně vystihuje podstatu problematiky hodnotových orientací. Stejně tak u teorie morální motivace není samozřejmé, že tento koncept plně odpovídá jevům, které se vyskytují v realitě. Také z těchto důvodů vycházíme sice z těchto základních teorií, ale doplníme je daty idiografické povahy, které by mohly upozornit buď na některé aspekty těmito teoriemi opomíjené, nebo na aspekty takové, od nichž teorie nutně odhlíží.

V návaznosti na tyto teorie jsme volili rovněž výzkumné metody. Ani jedna z těchto metod se ovšem neobejde bez určitých úskalí. Poměrně snadná distribuce i administrace těchto metod je částečně vyvážena určitým rizikem sebestylizace respondentů, ke kterým obě metody mohou někdy svádět. Vycházíme prozatím z předpokladu, že anonymita poskytne účastníkům možnost vyjádřit se v souladu s jejich opravdovým přesvědčením. Sebeuposouzení ovšem i tak potenciálně znamená riziko určitého zkreslení skutečnosti. Abychom zvýšili reli-

abilitu metody PVQ, rozhodli jsme se pro variantu, kdy jednotlivé hodnoty zahrneme pod obecnější hodnotové typy. Tím ale přicházíme o jemnější rozlišení jednotlivých orientací. I z těchto důvodů jsou zařazeny další výzkumné metody (rozhovor, pozorování).

Další diskuze by měla být opřena o případná empirická zjištění, vyplývající z realizace výzkumu. Je třeba kriticky přezkoumat, zda lze zjištěné skutečnosti nějakým způsobem psychologicky interpretovat. Případné využití informací získaných prostřednictvím této studie bude záležet na povaze získaných dat, na míře, do jaké jsou psychologicky zohlednitelné. Je možné, že nebude snadné jim z psychologického hlediska porozumět. V tom případě je možné pokračovat ve výzkumu této problematiky pomocí navazujících rozšiřujících metod.

7. Závěr

V naší práci jsme se po teoretické stránce věnovali živému a zajímavému tématu hodnotových orientací. Dospěli jsme k uspořádanému pohledu, který byl umožněn širším zaměřením, ale také pozorností věnovanou určitým specifickým oblastem. Zejména zařazení hodnot do systému forem motivů přispělo k hlubšímu porozumění fungování hodnot v motivační struktuře jedince. Další porozumění bylo zajištěno proniknutím do pojetí hodnot z pohledu některých vybraných teorií.

Zkoumání hodnot se zřetelem na vývojová období adolescence a rané dospělosti se ukázalo být obzvláště nosným, zvláště díky specifickým charakteristikám těchto jedinečných období lidského života. Z našeho pohledu bylo důležité uvědomit si klíčové změny, ke kterým právě v těchto obdobích dochází. V souvislosti s hodnotami je to zejména utváření individuálních hodnotových struktur a orientací. Tyto orientace potom mohou být užitečné, pomáhat jedinci směřovat k dosažení žádoucích cílů, avšak některé specifické orientace mohou být za určitých podmínek rizikové. I z tohoto důvodu lze pro výsledky zkoumání hodnot u těchto skupin nalézt i mnohé praktické aplikace.

Od teoretického zpracování daného tématu jsme dospěli k vypracování návrhu empirického výzkumu. Při jeho sestavování jsme prošli procesem výběru vhodných výzkumných metod a v souvislosti s tím jsme si ujasnili možnosti jejich využití. Byli jsme nuceni uvědomit si i jejich faktické limity a také tyto poznatky zohlednit v rámci návrhu výzkumného projektu. Celkově se domníváme, že téma se ukázalo být nosným a empirický výzkum je proveditelný.

Seznam použité literatury

1. Allport, G. (1961). *Pattern and growth in personality*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
2. Allport, G., Vernon, P. & Lindzey, G. (1960). *Study of values*. Boston: Houghton Mifflin company.
3. Allport, G. (1937). *Personality: a psychological interpretation*. New York: Holt and Company.
4. Arnett, J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469–480.
5. Arnett, J. (2004). *Emerging adulthood: the winding road from the late teens through the twenties*. New York: Oxford University Press.
6. Arnett, J. (2008). *Adolescence and emerging adulthood: A cultural approach*. Upper Saddle River, N.J: Pearson Education.
7. Bardi, A., Lee, J., Hofmann-Towfigh, N., & Soutar, G. (2009). The structure of intraindividual value change. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(5), 913–929.
8. Bergevin, T., Bukowski W. M., Miners, R. (2003). Social development. In A. Slater & J. Bremner (Eds.), *Introduction to developmental psychology* (pp. 389–412). Malden, MA: Blackwell Pub.
9. Blecha, I., Brázda, R., Březina, J., Floss, K., Floss, P., Horyna, B., et al. (1998). *Filozofický slovník*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc.
10. Bocan, M. & Machalík T. (2012). Příspěvek k hodnotám dnešních dětí. *Sociální studia*, 9(2), 105–120.
11. Bromnick, R., & Swallow, B. (2001). Parties, lads, friends, love and Newcastle United: A study of young people's values. *Educational Studies*, 27(2), 143–158. DOI: 10.1080/03055690120050383.
12. Cakirpaloglu, P. (2004). *Psychologie hodnot: [přehled pro humanitní obory]*. Olomouc: Votobia.
13. Cantril, H., & Allport, G. (1933). Recent applications of the Study of Values. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 28(3), 259–273.

14. Dalajka, J. & Macek, P. (2010). Být jedinečným a/ nebo být jako ostatní: dvě stránky jedné identity. In M. Tyrlík, P. Macek & J. Širůček (Eds.), *Sebepojetí a identita v adolescenci: sociální a kulturní kontext* (pp. 37–53). Brno: Masarykova univerzita.
15. Dewey, J. (1926). *Democracy and education: An introduction to the philosophy of education*. New York: Macmillan Company.
16. Erikson, E. (1993). *Childhood and society*. New York: Norton.
17. Feather, N. (1995). Values, valences, and choice: The influences of values on the perceived attractiveness and choice of alternatives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(6), 1135–1151.
18. Ferguson, E. D. (2001). Motivation. In: W. Craighead & C. Nemeroff: *The Corsini encyclopedia of psychology and behavioral science*. (pp. 980–983). New York: Wiley.
19. Fjellvang, T. (2010). Socialization values, Cultural-religious zones and modernization theory. *European Sociological Review*, 27(2), 196–211.
20. Frankl, V. (2006). *Lékařská péče o duši: základy logoterapie a existenciální analýzy*. Brno: Cesta.
21. Freud, S. (1991). *Přednášky k úvodu do psychoanalýzy: Nová řada přednášek k úvodu do psychoanalýzy*. Praha: Avicenum.
22. Grusec, J., Goodnow, J., & Kuczynski, L. (2000). New directions in analyses of parenting contributions to children's acquisition of values. *Child Development*, 71(1), 205–211.
23. Hartl, P., & Hartlová, H. (2000). *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
24. Hartl, P., & Hartlová, H. (2010). *Velký psychologický slovník*. Praha: Portál.
25. Havighurst, R. (1952). *Developmental tasks and education*. New York: McKay Company.
26. Helus, Z. (1973). *Psychologické problémy socializace osobnosti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
27. Hnilica, K. (2000). Konflikt hodnot a kvalita života. *Československá psychologie*, 44(5), 385–403.
28. Chernoff, R.A., & Davison, G. C. (1999). Values and their relationship to HIV/AIDS risk behavior among late adolescents and young adult college students. *Cognitive Therapy and Research*, 23(5), 453–468.
29. Kohlberg, L. & Hersh, R. (1977). Moral development: A review of the theory. *Theory into Practice*, 16(2), 53–59.
30. Macek, P. (2003). *Adolescence*. Praha: Portál.

31. Madsen, K. B. (1974). *Moderní teorie motivace*. Praha: Academia.
32. Malti, T., & Buchmann, M. (2010). Socialization and individual antecedents of adolescents' and young adults' moral motivation. *Journal of Youth and Adolescence*, 39 (2), 138–149.
33. Maslow, A., H. & Frager, R. (1987). *Motivation and personality*. New York: Harper and Row.
34. Maslow, A., H.. (1976). *Religions, values, and peak – experiences*. Harmondsworth, Eng: Penguin.
35. McDougall, W. (2001). *An introduction to social psychology*. Kitchener, Ont.: Batoche.
36. McGuire, W. J.(1969). The nature of attitude and attitude change. In G. Lindzey & E. Aronson (1969). *The Handbook of Social Psychology*. (pp. 236–314). Reading: Addison-Wesley.
37. Mikšík, O. (2001). *Psychologická charakteristika osobností*. Praha: Karolinum.
38. Murphy, E., Woodhull, M., Post, B., Murphy-Post, C., Teeple, W., & Anderson, K. (2006). 9/11 Impact on teenage values. *Journal of Business Ethics*, 69(4), 399–421.
39. Murphy, G. (1947). *Personality: A biosocial approach to origins and structure*. New York: Harper & Brothers.
40. Murray, H. (2008). *Explorations in personality*. Oxford: Oxford University Press.
41. Myers, D. (1986). *Psychology*. New York: Worth Publishers.
42. Nakonečný, M. (1996). *Motivace lidského chování*. Praha: Academia.
43. Nakonečný, M. (2009). *Psychologie osobnosti*. Praha: Academia.
44. Nunner - Winkler, G. (2007). Development of moral motivation from childhood to early adulthood. *Journal of Moral Education*, 36(4), 399–414. DOI: 10.1080/03057240701687970.
45. Nunner-Winkler, G., Meyer-Nikele, M., & Wohlrab, D. (2007). Gender differences in moral motivation. *Merrill-Palmer Quarterly*, 53(1), 26–52. DOI:10.1353/mpq.2007.0003.
46. Osecká, L. (1991). Typologie hodnotových orientací. *Československá psychologie*, 35(2), 127–134.
47. *Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopedie obecných vědomostí: Jedenáctý díl. Hediopotie – Hýždě*. (1998). Praha: Argo.
48. Piaget, J., & Inhelder, B. (2007). *Psychologie dítěte*. Praha: Portál.

49. Prudký, L. & kol. (2009a). *Inventura hodnot: výsledky sociologických výzkumů hodnot ve společnosti České republiky*. Praha: Academia.
50. Prudký, L. & kol. (2009b). *Studie o hodnotách*. Plzeň: Aleš Čeněk.
51. Roest, A., Dubas, J., & Gerris, J. (2009). Value transmissions between fathers, mothers, and adolescent and emerging adult children: The role of the family climate. *Journal of Family Psychology*, 23(2), 146–155.
52. Rokeach, M. (1968). A Theory of organization and change within value-attitude systems. *Journal of Social Issues*, 24(1), 13–33.
53. Rokeach, M., & Ball-Rokeach, S. (1989). Stability and change in American value priorities, 1968-1981. *American Psychologist*, 44(5), 775–784.
54. Rokeach, M., & Regan, J. F. (1980). The role of values in the counseling situation. *The Personnel and Guidance Journal*, 58(9), 576–582.
55. Rokeach, M. (1968). Theory of organization and change within value-attitude systems. *Journal of Social Issues*, 24(1), 13–33.
56. Rubiňštejn, S. (1967). *Základy obecné psychologie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
57. Sak, P., & Saková, K. (2004). *Mládež na křižovatce: sociologická analýza postavení mládeže ve společnosti a její úlohy v procesech evropeizace a informatizace*. Praha: Svoboda Servis.
58. Schwartz, S. H. & Bilsky, (1990). Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross cultural replications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(5), 878–891.
59. Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*, 25(1), 1–65.
60. Schwartz, S. H. (2006). A theory of cultural value orientations: Explication and Applications. *Comparative Sociology*, 5(2), 137–182.
61. Schwartz, S. H., Cieciuch, J., Vecchione, M., Davidov, E., Fischer, R., Beierlein, C. et al. (2012). Refining the theory of basic individual values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 103(4), 663–688.
62. Schwartz, S.H. , Melech, G., Lehmann, A., Burgess, S., Harris, M., & Owens, V. (2001). Extending the cross-cultural validity of the theory of basic human values with a different method of measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(5), 519–542.

63. Stein, C., Abraham, K., Bonar, E., Leith, J., Kraus, S., Hamill, A., Gumber, S., Hoffmann, E., & Fogo, W. (2011). Family ties in tough times: How young adults and their parents view the U.S. economic crisis. *Journal of Family Psychology*, 25(3), 449–454.
64. Sverdlik, N. (2012). The content of internal conflicts: A personal values perspective. *European Journal of Personality*, 26(1), 30–44.
65. Šulová, L. (2010). *Raný psychický vývoj dítěte*. Praha: Karolinum.
66. Vágnerová, M. (2005). *Vývojová psychologie I*. Praha: Karolinum.
67. Vágnerová, M. (2007). *Vývojová psychologie II*. Praha: Karolinum.

Přílohy:

A. Portrait Value Questionnaire (PVQ)

(Schwartz et al., 2001)

Verze pro ženy

Here we briefly describe some people. Please read each description and think about how much each person is or is not like you. Put an X in the box to the right that shows how much the person in the description is like you.

6 - Very much like me

5 - like me

4 - some- what like me

3 - a little like me

2 - not like me

1 - not like me at all

1. Thinking up new ideas and being creative is important to her. She likes to do things in her own original way.
2. It is important to her to be rich. She wants to have a lot of money and expensive things.
3. She thinks it is important that every person in the world be treated equally. She believes everyone should have equal opportunities in life.
4. It's very important to her to show her abilities. She wants people to admire what she does.
5. It is important to her to live in secure surroundings. She avoids anything that might endanger her safety.
6. She thinks it is important to do lots of different things in life. She always looks for new things to try.
7. She believes that people should do what they're told. She thinks people should follow rules at all times, even when no-one is watching.

8. It is important to her to listen to people who are different from her. Even when she disagrees with them, she still wants to understand them.
9. She thinks it's important not to ask for more than what you have. She believes that people should be satisfied with what they have.
10. She seeks every chance she can to have fun. It is important to her to do things that give her pleasure.
11. It is important to her to make her own decisions about what she does. She likes to be free to plan and to choose her activities for herself.
12. It's very important to her to help the people around her. She wants to care for their well-being.
13. Being very successful is important to her. She likes to impress other people.
14. It is very important to her that her country be safe. She thinks the state must be on watch against threats from within and without.
15. She likes to take risks. She is always looking for adventures.
16. It is important to her always to behave properly. She wants to avoid doing anything people would say is wrong.
17. It is important to her to be in charge and tell others what to do. She wants people to do what she says.
18. It is important to her to be loyal to her friends. She wants to devote herself to people close to her.
19. She strongly believes that people should care for nature. Looking after the environment is important to her.
20. Religious belief is important to her. She tries hard to do what her religion requires.
21. It is important to her that things be organized and clean. She really does not like things to be a mess.
22. She thinks it's important to be interested in things. She likes to be curious and to try to understand all sorts of things.
23. She believes all the worlds' people should live in harmony. Promoting peace among all groups in the world is important to her.
24. She thinks it is important to be ambitious. She wants to show how capable she is.
25. She thinks it is best to do things in traditional ways. It is important to her to keep up the customs she has learned.
26. Enjoying life's pleasures is important to her. She likes to 'spoil' herself.

27. It is important to her to respond to the needs of others. She tries to support those she knows.
28. She believes she should always show respect to her parents and to older people. It is important to her to be obedient.
29. She wants everyone to be treated justly, even people she doesn't know. It is important to her to protect the weak in society.
30. She likes surprises. It is important to her to have an exciting life.
31. She tries hard to avoid getting sick. Staying healthy is very important to her.
32. Getting ahead in life is important to her. She strives to do better than others.
33. Forgiving people who have hurt her is important to her. She tries to see what is good in them and not to hold a grudge.
34. It is important to her to be independent. She likes to rely on herself.
35. Having a stable government is important to her. She is concerned that the social order be protected.
36. It is important to her to be polite to other people all the time. She tries never to disturb or irritate others.
37. She really wants to enjoy life. Having a good time is very important to her.
38. It is important to her to be humble and modest. She tries not to draw attention to herself.
39. She always wants to be the one who makes the decisions. She likes to be the leader.
40. It is important to her to adapt to nature and to fit into it. She believes that people should not change nature.

Verze pro muže

1. Thinking up new ideas and being creative is important to him. He likes to do things in his own original way.
2. It is important to him to be rich. He wants to have a lot of money and expensive things.
3. He thinks it is important that every person in the world be treated equally. He believes everyone should have equal opportunities in life.
4. It's very important to him to show his abilities. He wants people to admire what he does.

5. It is important to him to live in secure surroundings. He avoids anything that might endanger his safety.
6. He thinks it is important to do lots of different things in life. He always looks for new things to try.
7. He believes that people should do what they're told. He thinks people should follow rules at all times, even when no-one is watching.
8. It is important to him to listen to people who are different from him. Even when he disagrees with them, he still wants to understand them.
9. He thinks it's important not to ask for more than what you have. He believes that people should be satisfied with what they have.
10. He seeks every chance he can to have fun. It is important to him to do things that give him pleasure.
11. It is important to him to make his own decisions about what he does. He likes to be free to plan and to choose his activities for himself.
12. It's very important to him to help the people around him. He wants to care for their well-being.
13. Being very successful is important to him. He likes to impress other people.
14. It is very important to him that his country be safe. He thinks the state must be on watch against threats from within and without.
15. He likes to take risks. He is always looking for adventures.
16. It is important to him always to behave properly. He wants to avoid doing anything people would say is wrong.
17. It is important to him to be in charge and tell others what to do. He wants people to do what he says.
18. It is important to him to be loyal to his friends. He wants to devote himself to people close to him.
19. He strongly believes that people should care for nature. Looking after the environment is important to him.
20. Religious belief is important to him. He tries hard to do what his religion requires.
21. It is important to him that things be organized and clean. He really does not like things to be a mess.
22. He thinks it's important to be interested in things. He likes to be curious and to try to understand all sorts of things.

23. He believes all the worlds' people should live in harmony. Promoting peace among all groups in the world is important to him.
24. He thinks it is important to be ambitious. He wants to show how capable he is.
25. He thinks it is best to do things in traditional ways. It is important to him to keep up the customs he has learned.
26. Enjoying life's pleasures is important to him. He likes to 'spoil' himself.
27. It is important to him to respond to the needs of others. He tries to support those he knows.
28. He believes he should always show respect to his parents and to older people. It is important to him to be obedient.
29. He wants everyone to be treated justly, even people he doesn't know. It is important to him to protect the weak in society.
30. He likes surprises. It is important to him to have an exciting life.
31. He tries hard to avoid getting sick. Staying healthy is very important to him.
32. Getting ahead in life is important to him. He strives to do better than others.
33. Forgiving people who have hurt him is important to him. He tries to see what is good in them and not to hold a grudge.
34. It is important to him to be independent. He likes to rely on himself.
35. Having a stable government is important to him. He is concerned that the social order be protected.
36. It is important to him to be polite to other people all the time. He tries never to disturb or irritate others.
37. He really wants to enjoy life. Having a good time is very important to him.
38. It is important to him to be humble and modest. He tries not to draw attention to himself.
39. He always wants to be the one who makes the decisions. He likes to be the leader.
40. It is important to him to adapt to nature and to fit into it. He believes that people should not change nature.

